

Over begraven en begraafplaatsen in de Landen van Overmaze gedurende de Staatse Tijd (1632-1795)

W.A.J. Munier ss.cc.

Schrijven over begraven en begraafplaatsen in de Landen van Overmaze in het algemeen en vooral in de daarin krachtens het Partagetractaat van 1661 afgebakende Staatse partages kan niet veel meer inhouden dan een verkenningstocht in een goeddeels onbekend landschap met daarbij als kompas de vragen die zich al van te voren hadden opgedrongen of die geleidelijk aan tijdens de tocht zelf zich kwamen aandienen.¹ Het antwoord op veel van die vragen zal slechts gebrekkig kunnen zijn om de doodeenvoudige reden dat het daartoe onontbeerlijke materiaal slechts in beperkte mate voorhanden is.

Toch lijkt het de moeite waard om met behulp van het wel beschikbare materiaal de verkenningstocht aan te vangen. Een bijzondere reden zet ons daartoe aan. Binnen de Landen van Overmaze was immers het statuut van het simultaneum van kracht dat na een aanloopperiode, die liep van 1632 tot 1678, omstreeks 1680 zijn definitieve setting kreeg.² Dat statuut bepaalde grondig de verhoudingen tussen rooms-katholieken en protestanten. Op plaatsen, waar maar één kerkgebouw ter beschikking stond, moest dit gelijkelijk door roomsen en protestanten gebruikt worden. Dat had uiteraard ook voor begrafenissen binnen en buiten het kerkgebouw consequenties.

Voorspel en eerste protestants begrafenisreglement

Nog tijdens de moeizame onderhandelingen over de toekomstige status van de ook na de vrede van Munster omstreden Landen van Overmaze tussen de vertegenwoordigers van de Republiek en die van het koninkrijk Spanje kwam het vraagstuk van het begraven van overleden onderdanen van een der partijen al aan de orde.³ Op 16 juni 1654 kwam er vanuit Brussel een richtlijn die beoogde ter wille van de verbetering van de relaties met de onderhandelings-

partner op een meer aangepaste wijze uitvoering te geven aan artikel 18 van het vredesverdrag van Münster binnen de omstreken gebieden van de Landen van Overmaze.⁴ Dat artikel schreef in het algemeen voor dat onderdanen van de Staten-Generaal die op Spaans grondgebied kwamen te overlijden en daar begraven wensten te worden, recht hadden op een waardige begraafplaats. Hetzelfde gold uiteraard mutatis mutandis voor Spaanse onderdanen voor wie de kwestie zich stelde binnen Staats grondgebied. De praktijk had ook in de Landen van Overmaze al regelmatig uitgewezen dat in dit soort zaken religieuze gevoeligheden over en weer een rol konden spelen op soms onverwachte manieren. Misschien was men in Brussel tot de erkenning gekomen dat het bij de bevolking van deze landen, die in overgrote meerderheid rooms-katholiek was gebleven, nogal eens haperde aan begrip voor dit soort gevoeligheden. De richtlijn was bedoeld om daarvoor de openheid te bevorderen.

Het lijdt in ieder geval geen twijfel dat er zich in de Landen van Overmaze al incidenten op dit terrein hadden voorgedaan. Zo vinden we in een verslag van de classisvergadering van Maastricht uit hetzelfde jaar 1654 een interventie van ds. Wenningius, predikant te Vaals (1649-1696), die zich erover beklaagde dat de pastoor van Eupen aan protestanten een rustplaats op het kerkhof van het stadje weigerde en in voorkomende gevallen de nabestaanden had verwezen naar weinig aantrekkelijke of zelfs ongunstig befaamde terreinen.⁵ Natuurlijk betrof het hier een stadje waar het Staatse gezag zich nauwelijks kon doen gelden. De predikant presenteerde echter zijn klacht als illustratief voor de mentaliteit onder rooms-katholieken. Men kan bijgevolg gevoeglijk aannemen dat zich ook in Vaals en elders dit soort incidenten voorgedaan hebben.

Op andere plaatsen, waar zich het Staatse gezag beter kon doen gelden, hadden zich inmiddels al duidelijk andere praktijken ontwikkeld. Protestanten hadden binnen de Republiek reeds lang de praktijk van het begraven binnen de kerkgebouwen overgenomen. In de Landen van Overmaze ging het er om deze praktijk ook in kerken, waar het simultaneum van kracht was, in te bouwen.

Het oudste reglement dat ik voor het begraven van protestanten binnen een simultaan-kerk heb kunnen vinden is er een van de gereformeerde gemeente van Valkenburg. De tekst van dit reglement, daterend van 1 augustus 1659, laat ik daarom hier in zijn geheel volgen:⁶

'Den 1 Augusti (1659) is mede in onsen kerckenraedt overwogen de begravingen der doden aengaende ende eenpaerlich goetgevonden dese ordre voortaan te onderhouden:

die een plaets in de kerck voor een <i>dode</i> , voor man of vrou, sal begeren,	
voor de kerck tot hare reparatie en onderhoudinge sal te betalen hebben	
deses gelts	8 gulden
en voor een kint of onvolwassen	4 gulden
voor het klockluyden, bidden, en maken van 't graf sal Meester Mattys ⁷	
niet meer mogen genieten so van man, vrouw als kint de somme van	4 gulden

en so wie op de kerckhof sal willen begraven syn sal niet anders dan
 aen Meester Mattys hebben te betalen het maken van een graf
 voor een kint 1 gulden
 voor een man of vrouw 1 gulden 10 stuyver
 en sal Meester Mattys volgens dese resolutie insamelen de somme
 hier in gestelt vanwegen de lycken te voren in de kercke begraven'.

Het laatste doet duidelijk uitkomen dat er in de loop van voorgaande jaren al verschillende malen protestantse afgestorvenen in de kerk van Valkenburg begraven waren. Daarvan is trouwens met evenzoveel woorden ook sprake in de notulen van de kerkenraadsvergadering van genoemde datum.⁸ Daar vinden we het volgende: 'En also al verscheyden doden in de kercke syn begraven die daer voor niets hebben gegeven sal de koster volgens dit reglement vervorderen en insamelen het kerckenrecht en daer van de Eerwaerde kerkraet bericht doen'. Daarmee is in ieder geval duidelijk dat het in een plaats als Valkenburg al enkele jaren voor 1659 tot de mogelijkheden behoorde dat protestanten binnen het ook door hen gebruikte kerkgebouw werden begraven. Dat zal wel op meer plaatsen waar het simultaneum in zwang was gebeurd zijn. Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor de kerkhoven die bij deze kerken hoorden. Ook daarvoor wordt in het reglement van Valkenburg een regeling vastgelegd.

Complicaties in de jaren 1663-1672

Een en ander moest natuurlijk gebeuren op basis van overleg met de koster van de rooms-katholieke parochie, die in naam en in opdracht van de parochie verantwoordelijk bleef voor de begravenis van geloofsgenoten. Hoeveel dit overleg reikte en tot welke wederzijdse afspraken het eventueel heeft geleid, heb ik nergens kunnen achterhalen. Voor al dit soort zaken was in de bronnen niets te vinden. Hetzelfde geldt voor de zo geheel andere situatie die ontstond, toen in 1663 een uitdrijvingsbevel voor de rooms-katholieke geestelijkheid van kracht werd en bijgevolg in de toen afgebakende Staatse partages alle liturgische verrichtingen officieel onmogelijk waren geworden.⁹ Kerkelijke begrafenissen waren daarvan uiteraard niet uitgezonderd. Wanneer door roomse pastores binnen de Staatse partages desondanks uitvaartdiensten voor overleden parochianen gehouden werden, dan moest dit clandestien plaatsvinden en waren bijgevolg diensten in de parochiekerken uitgesloten. Hier en daar vonden de priesters een toevlucht in kerken binnen de nabijgelegen Spaanse partages. Aantekeningen daaromtrent ontbreken zo goed als volkomen. Voor de meeste parochies zijn er geen begrafenisregisters over deze jaren samengesteld. Zo dit toch gebeurde zijn ze op spaarzame restanten na verloren gegaan.

Uit enkele aantekeningen in een Valkenburgs overlijdensregister valt op te maken dat er

clandestien het een en ander gebeurde.¹⁰ Er wordt voor een aantal gevallen vermeld dat de overledene stierf na voorzien te zijn geweest van de laatste heilige sacramenten.¹¹ Dat wijst er op dat de pastoor of kapelaan vermoedelijk vanuit schuilplaatsen binnen de nabijgelegen Spaanse partage deze diensten konden blijven verrichten. De parochie kreeg trouwens in deze jaren de beschikking over een aan de overkant van de Geul op Sint Pieter gelegen kapel, waarin uitvaartdiensten vrijuit konden worden verzorgd.¹² Van pastoor Bollandt van Gulpen is bekend dat hij zich in het naburige Spaanse Wijlre had neergelaten. Voor tal van parochianen kon in de kerk aldaar een uitvaartdienst worden verricht. In het overlijdensregister van Wijlre wordt dit telkens opgetekend, meestal met de vermelding erbij dat de begrafenis plaatsvond in Gulpen.¹³ Vermoedelijk gebeurde dat met inschakeling van de gereformeerde koster. Een enkele maal is er zelfs sprake van een bijzetting in een familiegraf in de kerk van Gulpen. In die gevallen wordt uitdrukkelijk vermeld dat dit gebeurde met toestemming van de predikant. Hier en daar zal het ook wel eens zijn voorgevallen dat de begrafenis buiten de grenzen van de Staatse partages plaatsvond. Dat vinden we bij voorbeeld vermeld in een begrafenisregister van Schimmert, waar op 31 maart 1663 bericht wordt dat de adellijke vrouwe Antoinette de Pollart haar laatste rustplaats kreeg in de stiftskerk van Sint Gerlach.¹⁴ We kunnen echter nauwelijks veronderstellen dat dit tot een regelmatig terugkerende praktijk uitgroeide. Men had de doden het liefst dichtbij de oude vertrouwde parochiekerk, ook al werd de toegang tot dit gebouw aan de rooms-katholieke bevolking bemoeilijkt.¹⁵

We moeten bij dit alles als regel de directe bemoeienis van de gereformeerde koster veronderstellen. Na 1663 waren immers de gereformeerde gemeenten de beheerders van de kerken en de bijbehorende kerkhoven geworden, zodat hun koster moesten worden ingeschakeld te beginnen bij het luiden van de klokken en vervolgens bij het toegankelijk maken van de kerken voor de bijzetting in daar aanwezige familiegraven, waarvan de daaraan verbonden rechten onaangetast bleven. Dat veronderstelt vanzelfsprekend dat zij ook bij de begrafenis van rooms-katholieken moesten worden ingeschakeld.

Iets daarover vernemen we in de notulen van een kerkenraadsvergadering van Heerlen op 11 november 1663.¹⁶ Op die vergadering werden de zaken van de gereformeerde koster geregeld. Behalve dingen van meer algemene aard werd een regeling getroffen voor diens aandeel bij begravenissen. De betreffende bepalingen luiden als volgt:

‘Wanneer over dooden het luyden der klokken begeert word sall de koster het eerst den predikant notificceeren, ende alsdan de kerck openen en de klokken laeten trecken, daer voor genietende van elijck lijck een schelling, doch also hij voor syn persoon mede handt aensla twee schellingen. Ende wanneer adelijcke ofte andere personen eenige dagen over haere dooden begeeren geluyt te hebben, sall de koster van ’t lijcken dan een vat rogggen genieten met conditie dat hij alsdan op sijn kosten het luyden versorge.’

Tenslotte volgt nog de bepaling:

‘Dat van ellijck lijck dat op den kerckhoff begraven werd een gulden ende dat in de kercke begraven werd twee gulden sal gegeven werden.’

Het lijkt mijns inziens geen twijfel dat hier niet alleen sprake het begraven van de eigen geloofsgenoten. Alles wijst erop dat men er op uit was een op alle overledenen toepasselijke reglementering uit te werken. De algemeen gehouden formuleringen duiden duidelijk in die richting.

De bepalingen over het klokkluiden zijn zelfs voornamelijk op rooms-katholieken van toepassing, omdat het uitluiden van overledenen in protestantse kringen als een typisch rooms gebruik werd beschouwd dat eigenlijk afgeschaft diende te worden. Het werd weliswaar na enige aarzeling overgenomen, maar men was erop gericht het aan strenge regels te binden.¹⁷

Niet duidelijk is welke mensen men op het oog had bij de vermelding van anderen die op een of andere manier konden worden ingeschakeld. Het kon daarbij gaan om hulpkoster, waarover naar bekend is sommige gereformeerde gemeenten beschikten. Het kon ook betrekking hebben op de nabestaanden van de overledenen zelf dan wel op de koster van de rooms-katholieke parochies. Graag zouden we meer details vernemen over de hier beschreven reglementering, die duidelijk de trekken vertoont van de aarzelingen uit de beginperiode.

Uit verslagen van vergaderingen van later datum wordt trouwens duidelijk dat zij niet in alle opzichten voldeed. Bij verschillende gelegenheden keert het thema terug. Op 19 augustus 1665 werd de reglementering zelfs voor een tijdlang weer opgeschort en het overluiden van de doden helemaal aan het goedgevallen van de koster -de protestantse wel te verstaan- overgelaten, zonder dat het mogelijk is de exacte portée van deze maatregel te achterhalen of enige zekerheid te verkrijgen omtrent de definitieve regeling die uit de bus kwam.¹⁸

De beschreven patronen zullen elders ook wel van toepassing zijn geweest. Heel in het algemeen zal een rooms-katholieke begrafenis in de Staatse partages gedurende al deze jaren gekenmerkt zijn geweest door grote soberheid als gevolg van het ontbreken van iedere vorm van liturgische omlijsting. Veelzeggend is dan ook het feit dat pastoor Jacobi van Valkenburg bij de registratie van het overlijden van Maria Schetters op 22 juli 1672 er uitdrukkelijk bij vermeldt dat hij haar “more catholico” ter aarde had besteld.¹⁹ Dat was weer mogelijk geworden nadat hij als gevolg van de inval van de Fransen onder aanvoering van de allerchristelijkste koning weer de beschikking over de vervreemde parochiekerk had gekregen.

De rollen omgekeerd 1672-1678

Het Franse intermezzo bracht een totale omkering van de verhoudingen met zich mee.²⁰ Dat was ook op het terrein van het begraven het geval. Ook hier is echter over de preciese toedracht van zaken weinig bekend. In de beginfase schijnt zelfs het recht om hun doden op de kerkhoven te begraven aan de protestanten ontzegd te zijn geweest. Welke oplossing er uiteindelijk is gekomen heb ik niet kunnen achterhalen. Ik acht het niet uitgesloten dat deze, eventueel binnen het kader van algemene richtlijnen van de bezetters, van plaats tot plaats verschillen heeft vertoond.

De neiging om wraak te nemen heeft zich van roomse zijde ook op andere terreinen gemanifesteerd. Zeker is dat aan de protestanten de toegang tot de kerken volledig is ontzegd. De stad Maastricht vormde daarop geen uitzondering. Daar werden de twee sinds 1632 aan de protestanten afgestane parochiekerken, de Sint Matthijs en de Sint Jan, gerestitueerd en bijgevolg weer voor de rooms-katholieke eredienst in gebruik genomen.²¹ De protestanten kregen na enig geharrewar de beschikking over een slechts kleine kapel, toegewijd aan Sint Catharina.²² De Nederduitse en Franstalige gelovigen hielden er sindsdien om beurten hun diensten. In Vaals moesten de protestanten de daar op kosten van door Den Haag verstrekte gelden ten gerieve van de Nederduitse gemeente gebouwde en eerst begin 1672 in gebruik genomen eigen kerk afstaan aan de roomsen. Zij werden voor hun eredienst verwezen naar de veel kleinere kerkruimte, die daar enkele jaren eerder voor de Franstalige gemeente was gebouwd. In de overige plaatsen, waar gereformeerde gemeenten gevestigd waren, was men voor de diensten aangewezen op de predikantswoningen.²⁴

Moeilijke verhoudingen na het herstel van het Staatse gezag

Na het herstel van het Staatse gezag aan het eind van het Franse intermezzo werd het begraven van roomsen en protestanten eerst goed een bron van voortdurende wrijvingen en conflicten. Deze spitsten zich vooral toe op de teraardebestellingen binnen de kerkgebouwen. Omstreeks 1680 had het simultaneum zich ingeburgerd en dat moest ook op dit terrein bijzondere consequenties met zich meebrengen. Binnen de kerken beschikten vooral vooraanstaande roomse families over eigen grafplaatsen en grafkelders, waarvan daaraan verbonden rechten soms tot in een ver verleden terugreikten. De protestanten, die in de nieuwe verhoudingen feitelijk de beheerders van de kerken en de bijbehorende kerkhoven waren geworden, ontleenden daaraan het recht zich met de bijzetting van roomse afgestorvenen te bemoeien en eisten bovendien het recht op hun eigen afgestorvenen een laatste rustplaats binnen diezelfde gebouwen te bezorgen. Daarvan konden zelfs de koorruimten niet worden uitgezonderd. Met grote hardnekkigheid hebben protestantse instanties er zich voor ingezet om ook daar grafrechten te verwerven.

Zicht op oostelijk Maastricht met uiterst rechts de Nieuwe Biezen. De spitse toren centraal is waarschijnlijk van de Sint-Catharinakapel. Anoniem, tweede helft achttiende eeuw. RHCL, LGOG, inv.nr. 1024.

Een bevredigende verklaring is daarvoor nauwelijks te vinden. Het betrof immers die delen van het kerkgebouw waar zich naar protestantse overtuiging het voornaamste deel van de verfoeide paapse eredienst voltrok en waar bijgevolg ook protestantse graven meer dan in de overige ruimten van de kerken regelmatig omringd werden met de typische uitingen van paaps bijgeloof en afgoderij. De enige aannemelijke verklaring voor dit opmerkelijk verschijnsel lijkt gezocht te moeten worden in de behoefte ook daarin te doen uitkomen dat het onbepaalde meesterschap over de kerken aan de vertegenwoordigers van de ware gereformeerde religie toekwam. In deze context valt het ook te begrijpen dat de roomsen op een aantal plaatsen zich heftig verzet hebben tegen wat voor scherpstijpers onder hen als een aantasting van het heilige der heiligen door moest gaan.

Er zijn echter ook plaatsen geweest waar de ontwikkeling op dit zo gevoelige terrein zonder al te grote schokken verlopen is. Daartoe behoorde, voorzover viel na te gaan, de kerk van Valkenburg. Daar vond Wolter van der Meer, een typische vertegenwoordiger van het vroegere Spaanse gezag, in deze jaren een laatste rustplaats.²⁵ Er kwam na zijn overlijden in 1685 vlak voor het koor een grafsteen te liggen 'waerop derselver wapenen' waren uitgehouwen.²⁶ In de bijbehorende grafkelder werd in 1713 een van zijn overleden dochters bij-

De kerk van Valkenburg is in de 17de en 18de lange tijd simultaankerk geweest. Ook tijdens deze periode werden notabelen in de kerk begraven. Foto: R. Braad

gezet. In de tussenliggende jaren was daar echter ook een grafkelder aangelegd voor een niet minder vooraanstaand vertegenwoordiger van het Staatse gezag. De luitenant-drossaard Herman van Ovinck en zijn vrouw Anna Maria de Vos waren daar bijgezet 'ter zijden nevens den predickstoel' en hun grafstede werd voorzien met een 'wapen bestaende in drij witte staende pluïjmen in een gulden velt bedeckt met een open helm, waerop een adelijcke croon stont'.²⁷ Daar dichtbij kwam nog een eigen gestoelte van royale afmetingen voor de familieleden te staan en tegen de wand erboven werd het wapenschild van de Van Ovincks aangebracht. Daar weer dichtbij stond een gestoelte dat voor de rooms-ka-

tholieke familie Coenegracht was gereserveerd²⁸ en in de bodem bevonden zich de grafzerken van een aantal vooraanstaande roomse families, waar in de loop van deze jaren regelmatig zonder problemen bijzettingen hadden plaats gehad.

Enkele ervan wil ik hier vermelden. In 1694 werd Sibilla Hamers, echtgenote van Walter Bos, die op Spaans grondgebied woonde en deel uitmaakte van de vroedschap van Schin op Geul, er begraven.²⁹ In 1709 volgde er de bijzetting van Walter Bos zelf.³⁰ Het vormde geen probleem dat zij beiden tot de in de aangrenzende Spaanse partage gelegen parochie Schin op Geul behoorden. De grafrechten, die zij kennelijk in de kerk van Valkenburg hadden verworven, gaven daarbij de doorslag. Eenzelfde erkenning vonden de rechten van de heren van kasteel Oost. In hun grafkelder werd in 1711 Franciscus Baeten bijgezet.³² Deze was afkomstig van een klooster van reguliere kanunniken van Sint Augustinus in de buurt van Mechelen en was ruim dertig jaar op het kasteel in dienst geweest. Op 15 november 1712 werd er zelfs een kindje van twee dagen in de kerk begraven. Er waren weliswaar problemen over geweest, maar het feit dat de families Franssen en Habets een eigen grafkelder bezaten had de doorslag gegeven. Uitdrukkelijk wordt vermeld dat het standpunt van de predikant in dit geval bepalend was geweest.³³

Geen wonder dan ook dat in het kader van deze goede verhoudingen de familie Schoot,

die aan de rooms-katholieke parochie verschillende kosters in successie had geleverd, ook in deze jaren een eigen grafkelder verwierf.³⁴ Was het een soort tegenprestatie van de parochie omdat een van hen, Petrus Paulus Schoots een doodskleed had geschonken?³⁵ Wat er van zij, de oprichting van de grafkelder kreeg de goedkeuring van protestantse zijde. De genoemde Petrus Paulus werd er na zijn dood op 22 maart 1700 in begraven, nadat zijn vader en een van zijn kinderen er al eerder een laatste rustplaats hadden gevonden.³⁶

Problemen in de Pancratiuskerk van Heerlen

Heel wat minder evenwichtig verliepen de bijzettingen in de Pancratiuskerk van Heerlen. In het consistorieboek van de Heerlense gereformeerde gemeente komen voor het eerst in 1684 aantekeningen voor die wijzen op ernstige conflicten met roomsen en waarbij in de regel het bijzetten van doden in graven binnen de kerk de inzet vormde.³⁷ Kennelijk werd daar betaling voor geëist ten gerieve van de gereformeerde gemeente, waartegen van roomse kant moeilijkheden werden gemaakt.³⁸ We vernemen dat de kerkenraad in 1695 bij de schout aandrang op een algemene verordening die de roomsen zou verplichten bij begrafenissen bijdragen te leveren aan de diaconale armenkas.³⁹ Toen er een jaar later door de kerkenraad een nieuw doodskleed was aangeschaft, was men erop uit ook de roomsen te doen verplichten er gebruik van te maken, opnieuw tegen betaling van bijdragen aan de armenkas.

Uit verschillende aantekeningen in het consistorieboek wordt duidelijk dat de diaconiepenningen een omstreden zaak bleven. Op een vergadering in 1711 werd voor de zoveelste maal benadrukt dat zij zowel voor het begraven in de kerk als voor het gebruik van het doodskleed berekend moesten worden, waarbij tevens werd vastgelegd dat hogere tarieven berekend dienden te worden voor niet-gereformeerden.⁴⁰

Ook op andere plaatsen moeten zich over dit soort zaken conflicten hebben voorgedaan, zoals te ontlenen valt aan rapporten van de classis te Maastricht.⁴¹ Bij verschillende gelegenheden werden zij aan de autoriteiten in Den Haag doorgegeven met een dringend beroep op de overheid de nakoming van de verplichtingen te urgeren. Het duurde tot in 1715 voordat daaraan door de hoogste overheid gevolg werd gegeven.

Een poging tot algemene reglementering in 1715

Op de bijeenkomst van 3 juni 1715 achtten de Staten Generaal het ogenblik gekomen aan de bij herhaling geuite wensen gehoor te geven.⁴² De Hoogmogende Heren waren er toen op uit door een algehele reglementering in de verdere toekomst de pas af te snijden aan de telkens terugkerende conflicten en de klachten. Die werd uitgewerkt overeenkomstig

adviezen die de zogeheten Commissarissen Deciseurs na hun gebruikelijke inspectietocht door de Staatse partages hadden uitgebracht.⁴³

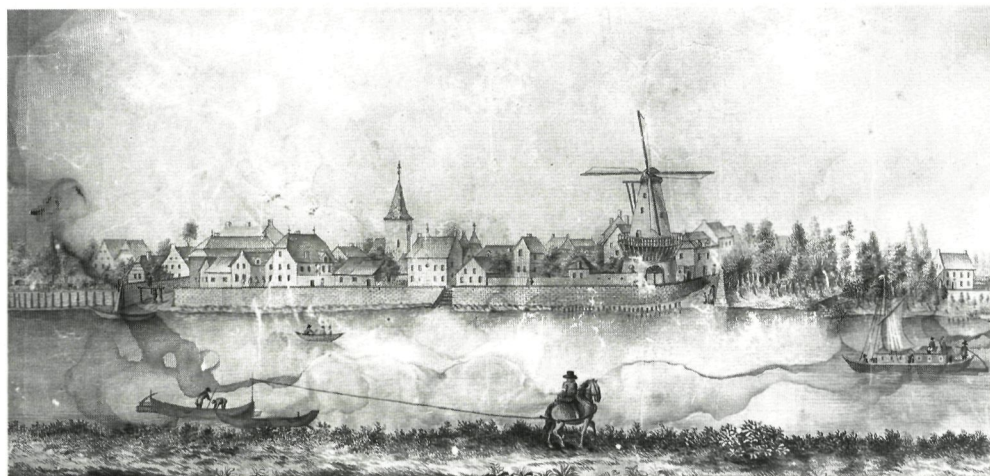
Een verordening werd uitgevaardigd krachtens welke aan al degenen die aanspraak maakten op rechten tot het begraven 'in de gehele kercken, de choren niet uitgesondert' de verplichting werd opgelegd binnen drie maanden duidelijke bewijsstukken van die rechten over te leggen aan de predikanten en hun kerkenraden ter plaatse. Daaraan zou dan door openbare plakkatens bekendheid gegeven moeten worden, waarop een registratie van al deze rechten moest volgen. De predikanten en kerkenraden zouden dan er voor moeten zorgen dat de rechthebbenden werden voorzien van aan de nieuwe omstandigheden aangepaste akten. Die zouden dan voorgoed aan alle twijfels en geschillen een eind moeten maken.

Voor het geval echter dat de oude rechthebbenden binnen de voorgeschreven termijn niet zouden komen opdagen of niet in staat zouden blijken de gevraagde overtuigende bewijsstukken over te leggen werd bepaald dat dan alle rechten kwamen te vervallen. De predikanten en kerkenraden kregen daarmee de bevoegdheid omtrent die plaatsen nadere beschikkingen te treffen. Zij zouden in de toekomst het algeheel beheer moeten voeren over de begraafplaatsen, de nog vrije plaatsen mogen verkopen en de opbrengst daarvan bestemmen voor de diaconiearmen. Prijzen daarvoor werden niet vastgelegd. De bepaling daarvan werd geheel aan plaatselijke instanties toevertrouwd. Men volstond met vast te leggen dat voor ieder lijk dat in de kerken begraven zou worden een ducaton ten gerieve van de diaconiearmenkas betaald moest worden. De inhoud van dit reglement zou per plakkaat bekend gemaakt worden.

Dat gebeurde inderdaad in de loop van de volgende jaren in al de dorpen die er voor in aanmerking kwamen.⁴⁴ Uit de rapporten van de classis blijkt dat er hier en daar om onduidelijke redenen nogal wat vertraging bij optrad.⁴⁵ De operatie was eerst in 1721 geheel voltooid. Bij wijze van voorbeeld hoe een en ander in zijn werk ging kiezen we Eijsden uit. De gedetailleerde mededelingen in de notulen van een aantal kerkenraadsvergaderingen vormen daarvoor onze leidraad.

De tenuitvoerlegging van het reglement in Eijsden

Het bewuste plakkaat werd eerst op 2 augustus 1716 zowel in Eijsden zelf als in het daarmee verbonden kerkdorp Sint Geertruid op de Berg op de kerkdeuren aangeplakt.⁴⁶ Bij die gelegenheid werd ook vastgelegd dat telkens op enkele achtereenvolgende zaterdagen en zondagen aan de eigenaars van grafrechten de gelegenheid zou worden geboden zich bij de predikant en de kerkenraad te presenteren voor de registratie daarvan. In Eijsden werd het een compleet fiasco. Na verloop van de drie maanden die in de resolutie van de Staten Generaal waren voorzien moest men tot de bevinding komen dat werkelijk niemand zich

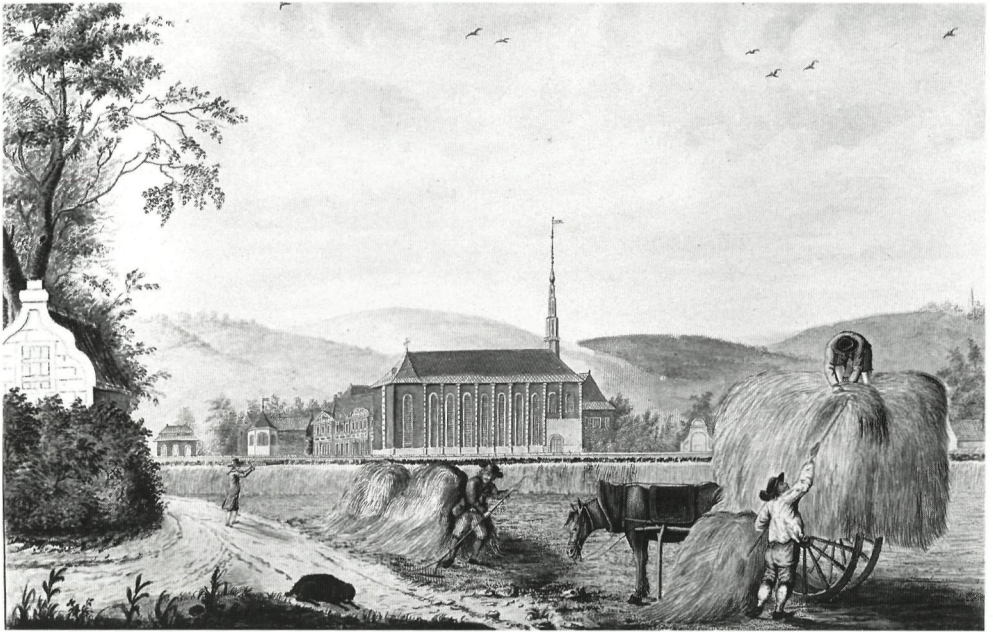

Gezicht op Eijsden met de St. Christinakerk. RHCL, Prenten, tekeningen- en fotocollectie, nr. 2074.

had gepresenteerd.⁴⁷ Mogelijk had het voorbeeld van de heer van het kasteel uit de trouw rooms-katholieke familie van De Lamargelles,⁴⁸ die in de Sint Christinakerk van Eijsden over een grafkelder beschikten,⁴⁹ de doorslag gegeven. De roomse bevolking van Eijsden kwam niet in beweging.

Ook in Sint Geertruid op de Berg mislukte de opzet volkomen. Het kwam er zelfs tot een complete rel, toen op zondag 23 augustus 1716 de predikant en een aantal getrouwen van zijn gemeente zich voor de dienst in de kerk aldaar presenteerden.⁵⁰ De bedoeling was na de dienst de inwoners de gelegenheid te geven aan hun verplichtingen te voldoen. Het liep allemaal heel anders. De roomse inwoners kwamen massaal de kerk binnen en verstoorde met hun luidruchtige aanwezigheid de dienst. Het kwam zelfs tot handtastelijkheden, waarbij over en weer harde klappen vielen. Toen tenslotte gerechtsdienaars met pistolen gewapend op het toneel verschenen werd het wat rustiger. De dienst eindigde echter in wanorde. In deze verhitte atmosfeer viel aan de bij die gelegenheid voorziene registratie van de graven in de kerk niet te denken en deze bleef ook verder uit. In haar vergadering van 27 november 1716 stelde de kerkenraad dan ook vast dat op beide plaatsen de termijn was verstreken en omdat niemand zich binnen die termijn had gepresenteerd verklaarde zij alle rechten als vervallen te beschouwen.⁵¹ Zij behield zich bijgevolg het vrije beschikkingsrecht voor over al de grafplaatsen binnen de kerken.

Men besloot bij diezelfde gelegenheid de richtlijnen van de Staten Generaal af te ronden met het vastleggen van de tarieven die bij het begraven in de kerken berekend zouden gaan worden. Conform het voorschrift van de Staten Generaal werd de reeks bepalingen geopend met de vaststelling dat voor ieder lijk dat in de kerk begraven zou worden een ducaton berekend zou worden ten bate van de kerk of de gereformeerde armenkas. De ker-

In de kerk van Houthem – Sint-Gerlach lag onder andere de grafkelder van de familie Wijnants. RHCL, Prenten-, tekeningen- en fotocollectie, nr. 1129.

kenraad wenste verder verschillende tarieven te berekenen voor het begraven in de kerk zelf of binnen de koorruimte, terwijl ook de tarieven voor ingezetenen en niet-ingezetenen niet dezelfde zouden zijn. Voor het gereedmaken van een ligplaats op het koor zou een tarief van twee ducats berekend worden. Ingezetenen van Eijsden zouden bovendien voor een graf in de kerk zes ducats en voor een graf op het koor twaalf ducats moeten betalen, terwijl niet-ingezetenen daarvoor bedragen van respectievelijk tien en twintig ducats moesten gaan neertellen. In alle gevallen zou men wat de uitvoering betreft gehouden zijn aan de voorwaarden die de kerkenraad telkens zou gaan vaststellen. Voor Sint Geertruid op de Berg werden soortgelijke bepalingen vastgelegd met de verplichting voor de pastoor te waken over de nakoming ervan. Op hem rustte ook de verplichting bij voorkomende gelegenheden de voor het aanleggen van graven geïnde gelden aan de kerkenraad of de diaconen van de gereformeerde gemeente af te dragen. Op 10 januari 1717 werd nog uitdrukkelijk vastgelegd dat in deze tarieven de aanschaf van een grafsteen niet was inbegrepen en dat allen die daartoe wensten over te gaan een overeenkomst dienden aan te gaan met de kerkenraad over de aard en samenstelling van deze grafsteen en de plaats waar zij zou worden aangebracht.⁵² Het resultaat van dit soort overeenkomsten zou dan telkens in een aparte akte moeten worden omschreven.

De reglementering in praktijk te Eijsden

Slechts enkele weken later deed zich een in het reglement voorzien geval voor. Bij wijze van voorbeeld van hoe het reglement in de concrete praktijk werd nagekomen, laat ik de tekst van de akte die op 26 februari 1717 werd opgesteld, hier in extenso volgen:

'De kerkenraad der Hervormde Gemeente van Eysden, Lande van Overmaas, Partage van Haare HoogMogenden uit kragt van een resolutie van Haar HoogMogenden in dato den 3 Juni 1715 geauthoriseerd synde om de graven soo wel op het choor als in de kerk gelegen waarvan zich de eigenaars binnen den tyd van drie maanden na de publicatie en affictie van de voors. resolutie niet op deden en haar recht tot de graven met genoegsame bewysen niet doceerden, tot haar te nemen en deselve ten voordeel van de gereformeerde armen te verkopen en over te doen, hebben op versoek van de erfgenamen van wyle Mejuffrouw de Weduwe van Jan Josselet aan hun op den 24. Februari 1717 verkogt een graf sonder steen gelegen op het choor aan de Zuidzeide naast den altaar, voor den prys van twintig Ducatons volgens haare resolutie genoomen den 21. Februari onder het beding dat boven de voorschreve somme voor dit lyk en alle andere die by vervolg van tyd daar in mochten gelegd word(en) door de erfgenamen zul(len) betaalt word(en) twe ducatons wyl het graf op het choor is.

Uit welken hooftde den kerkenraad door deze haare acte haar onteigenen en depossideren van het regt dat sy opt voorschreve graff hadden, de erfgenamen van wylen de weduwe van Jan Josselet in den eigendom vant graf voornoemt vestigende en eigenende om daar mede als hun eigen pand te handelen kunnen, zich verbindende omt selve graf voor niemant te sullen laten openen als die door genoegsame bewysen van de voorschreve erfgenamen daar toe gevoegligt mogten tonen. Uit naam en last des kerkenraads etc.'

Uit het betaalde bedrag valt op te maken dat de bewuste erfgenamen tot de categorie van de niet-ingezetenen behoorden. Waar de bewuste weduwe vandaan kwam heb ik niet kunnen achterhalen. Ook heb ik niet kunnen vaststellen of zij de gereformeerde dan wel de rooms-katholieke religie was toegedaan. De akte zelf is echter illustratief voor wat we hiervoor hebben beschreven. Zij werd kennelijk als voorbeeld voor volgende gelegenheden opgenomen in het verslag van de bewuste kerkenraadsvergadering.⁵⁴

Bij diezelfde gelegenheid nam de kerkenraad van Eijsden nog enkele besluiten die betrekking hebben op gewoontes die zich in veel kerken, zowel bij rooms-katholieken als bij protestanten, hadden ontwikkeld en die bestonden in het aanbrengen van wapenschilden of rouwkassen als herinnering aan overleden parochianen of gemeenteleden. Hiervoor maakten we al melding van een wapenschild voor Herman van Ovinck in de kerk van Valkenburg. Op de vergadering van 26 februari 1717 legde de kerkenraad van Eijsden ook dienaangaande enkele dingen vast. De notulen van die vergadering maken melding van

een verzoek dat was binnengekomen van een zekere Blancken, commandant van de vesting Hoi, om een dergelijk wapenbord te mogen ophangen in de kerk van Eijdsen. De kerkenraad beschikte goedgunstig op dit verzoek en bepaalde de prijs voor het ophangen op tien ducats. Tegelijk werd vastgelegd dat dit bedrag zou worden aangehouden, wanneer andere verzoeken van dezelfde strekking zouden volgen.⁵⁵

Jammer genoeg zijn de berichten over het aanbrengen van dergelijke rouwkassen in de Landen van Overmaze en in het bijzonder in de kerken, waar het simultaneum van kracht was, schaars. Bij gebrek aan gegevens kan daarom niet meer worden vastgesteld of ook het interieur van deze kerken zo sterk bepaald is geweest door deze rouwkassen als dit elders het geval moet zijn geweest.

De tenuitvoerlegging van de registratie op andere plaatsen

Ook over de manier waarop de resolutie van 3 juni 1715 op andere plaatsen in de Landen van Overmaze is uitgevoerd is heel weinig bekend. Alleen voor de kerk van Valkenburg zijn een aantal stukken bewaard gebleven die daarop betrekking hebben. Het zijn er in totaal acht, waarvan een ongedateerd en de anderen uit het jaar 1719.⁵⁶ In het eerstbedoelde stuk leggen erfgenamen van Guillaume Thijssen en Elisabeth van den Hoeve een verklaring af dat hun in 1534 overleden voorzaat Dirck Speckheewer, in leven ambtman van Wessem, in de kerk van Valkenburg begraven lag en dat sindsdien veel van zijn nakomelingen in dezelfde grafkelder begraven werden.⁵⁷ De vroegst gedateerde verklaring is van 17 mei 1719 en afkomstig van Paulus Matthijs Coenegracht, wiens grootouders, ouders, broers en zusters in de kerk begraven lagen. De grafkelder was al 128 jaar lang in het bezit van de familie, zoals uit een chronicon in het grafschrift viel op te maken. Daar worden ook enkele belangrijke ambten van verschillende van de genoemde voorzaten vermeld. De grootvader, Herman Coenegracht, was griffier van de ridderschap van het Land van Valkenburg en zijn vader, Matthijs Coenegracht, was luitenant-ontvanger van hetzelfde land en drossaard van Elsloo.

Het voorbeeld van deze Paulus Matthijs Coenegracht moet aanstekelijk hebben gewerkt, want in de periode van 23 mei tot 22 september 1719 volgden nog zes andere verklaringen, neergelegd in akten ten overstaan van de notarissen J.J. Frens en J.H. Vrijthoff, waarin de grafrechten van een aantal andere families in de kerk van Valkenburg werden omschreven. Opmerking verdient dat bij het opmaken van deze akten twee wel zeer onverdachte getuigen een rol hebben gespeeld, namelijk Jan Dorren en Jan van Aubel, beiden meester metselaars in het stadje Valkenburg. Eerstgenoemde getuigde dat hij 'veel jaeren voorheen ende tegenwoordigh noch de begravinge der dooden binnen de kerck van Valckenborgh doet bij het open ende toedoen van ijdern graven', terwijl laatstgenoemde hem daarbij regelmatig assistentie verleende. Ook de naam van Petrus van Elderen, de toenmalige rooms-katholieke koster in Valkenburg, komt enkele malen voor in de bedoelde akten om het daarin vastgelegde te

staven.⁵⁸ Hieruit blijkt opnieuw dat zich in Valkenburg een zekere vorm van samenwerking tussen vertegenwoordigers van de beide religieuze gemeenschappen had ontwikkeld.

Dat blijkt ook uit de verklaringen zelf die betrekking hebben op enkele graven van vooraanstaande rooms-katholieke en protestantse families. We noemden al eerder de Van Meers en de Van Ovincks, terwijl hier nog vermelding verdient de grafkelder van mevrouw douairière van wijlen de heer Swildens, overste en commandant van Rheinfeld, waarin protestanten als Laurens Jacobs en diens vrouw Magdalena Seegers begraven lagen.

Uit de nauwkeurige opgave van de ligging van al de hier genoemde graven wordt ook de ligging van enkele andere graven, waarvan geen akten bewaard zijn gebleven, bekend. Dat kan erop wijzen dat er akten verloren zijn gegaan of ook dat niet alle eigenaars van graven in de kerk van Valkenburg aan de registratie hebben meegedaan. Uit een opgave van 1726 blijkt weer dat er in dat jaar 21 graven geregistreerd waren.⁵⁹ De namen die erbij vermeld worden vertonen opnieuw een bonte mengeling van rooms-katholieke en protestantse families. We vinden er de namen van een rooms-katholieke vrouwe van Strucht, die van een raadsheer Frissen, die van de organist van de gereformeerde gemeente, Herman Vrijthoff,⁶⁰ en die van de weduwe van de koster-onderwijzer-voorzanger Cornelis Swildens uit de naburige gemeente Klimmen.⁶¹

Al met al kan men concluderen dat de registratie van de graven in de kerk van Valkenburg heel bevredigend is verlopen. De bewaard gebleven overlijdensregisters van de gereformeerde gemeente van Valkenburg hebben voor een deel het karakter gekregen van een boekhouding over de in verband met begrafenissen geïnde en uitgegeven gelden. Zo maken zij ook duidelijk dat het door Staten Generaal beoogde doel om ook het beheer van de graven handen te brengen van de gereformeerde gemeenten in Valkenburg voor een aanzienlijk deel verwezenlijkt is.

Voor Houthem beschikken we ook over een memorie van omstreeks 1719 geregistreerde graven.⁵² In de eerste plaats was daar de grafkelder van de familie Wijnants.⁵³ Volgens een bewaard gebleven verklaring van niemand minder dan Arnold Hyacinth Wijnants, hoogproost van de Sint Servaas te Maastricht, waren daarin enkele vooraanstaande familieleden begraven, zoals Goswinus Wijnants, in de Spaanse tijd schepen van Houthem, van diens vrouw, Anna Allarts, overleden in 1660 en van nog enkele familieleden die in 1654 en 1676 waren bijgezet. Deze jaartallen wijzen erop dat deze bijzettingen geen terugslag ondervonden hebben van de verschillende bestuurswisselingen in deze jaren.

Volgens de genoemde memorie was er in de kerk van Houthem ook een grafkelder van de familie Habets, een familie, waaruit in de Spaanse tijd verschillende burgemeesters en ook enkele geestelijken voortgekomen waren.⁶⁴ Enkele namen van telgen uit deze familie, stonden gebeiteld in een grafsteen die in 1686 was aangebracht. Verder wordt er nog een grafkelder vermeld, die in 1667 werd afgesloten met een steen voorzien van de namen van Frans van Caldenborch, overleden in 1666, en van die van zijn een jaar later overleden vrouw, Ida Daemen.⁶⁵ De steen bevatte ook de namen van Art Wijers en Geertrui Laca, met wie de ge-

noemde twee gelieerd waren. Uit deze jaren blijkt weer dat in deze kerk de lichamen van overleden rooms-katholieken werden bijgezet in de tijd dat protestanten het exclusief beheer uitoefenden over de kerken in de Staatse partages van de Landen van Overmaze.

We mogen uitgaan van de veronderstelling dat ook de hier beschreven memorie was samengesteld bij gelegenheid van de registratie van graven die door de resolutie van 3 juni 1715 was voorgeschreven. We kunnen er bijgevolg uit opmaken dat de rechten van de rooms-katholieke bezitters van die graven door de protestantse beheerders werden erkend. Er zijn echter in dezelfde kerk ook graven aangebracht, waarover geen documentatie ter beschikking is gebleven. Zo weten we dat Petrus van Oensel, die gedurende lange tijd pastoor was van Houthem en op 24 februari 1716 overleed, in zijn parochiekerk werd begraven.⁶⁶ Dat gebeurde vermoedelijk in een grafkelder, die de lichamen van verschillende overleden pastoors bevatte. Ik heb echter geen aanwijzing kunnen vinden dat dit gebeurde met inachtneming van de resolutie van 1715. Uit een hierna nog te noemen verklaring valt op te maken dat dit naar alle waarschijnlijkheid niet heeft plaatsgehad.

Complicaties bij de registratie van de graven

Op verschillende plaatsen hebben zich bij de voorgeschreven registratie van de graven complicaties voorgedaan. Tot die plaatsen behoorde Heerlen, waar pastoor Quaedvliegh regelmatig weigerde zich aan de voorschriften te conformeren.⁶⁷ Zo liet hij zijn op 16 september 1722 overleden dienstmaagd, Anna Christina Schillinghs, bijzetten in de grafkelder van de familie Dortant zonder daarvan de predikant van Heerlen ds. Petrus Mintert in kennis te stellen en de daarvoor verschuldigde rechten te voldoen.⁶⁸ Hij had zich al eerder dergelijke vrijheden veroorloofd. Toen hij daarover werd aangesproken en niet van zins bleek zijn handelwijze te veranderen, wist de daarover zeer verbolgen predikant zijn kerkenraad te bewegen een proces aan te spannen bij de schepenbank van Heerlen. Een officiële klacht werd op 24 januari 1724 ingediend.⁶⁹

Uit de talrijke aantekeningen in de notulen van de bijeenkomsten van de schepenbank valt op te maken dat tijdens het proces dat volgde van weerszijden met grote hardnekkigheid stelling werd genomen en een gevecht werd geëntameerd dat op het scherp van de snede werd uitgevochten. Na veel juridische schermutselingen, waarbij de procuratoren van beide partijen, Meesens en Schils, zich hadden uitgeput in haarkloverijen en spitsvondigheden, kwam pastoor Quaedvliegh in eerste instantie als overwinnaar uit de bus. Het vonnis werd ruim een jaar nadat de zaak aanhangig was gemaakt geveld op 26 februari 1725.⁷⁰

Het kwam erop neer dat de aanklacht van de predikant en zijn kerkenraad niet aanvaardbaar werd verklaard en dat zij bijgevolg veroordeeld werden op te komen voor de onkosten van het rechtsgeding. De verklaring voor deze toch wel opmerkelijke uitspraak is te zoeken in een formaliteit. De aanklagers hadden zich weliswaar terecht beroepen op de resolutie

van de Staten-Generaal, maar waren er niet in geslaagd de bewijzen over te leggen dat deze tijdig volgens de voorschriften was gepubliceerd en aangeplakt, hetgeen onontbeerlijk werd geacht voor de rechtsgeldigheid van heel de gang van zaken. Het was feitelijk een ommissie, die veeleer de burgerlijke autoriteiten kon worden aangerekend. De kerkenraad tekende dan ook beroep op een hogere rechtbank aan, toen dit vonnis op 12 maart 1725 officieel werd afgekondigd. Dat beroep vond daarop plaats bij het Staatse leenhof van Valkenburg. De uitvoering van het vonnis van de schepenbank werd daarmee opgeschort.

Toen pastoor Ouaedvliegh zich op 22 oktober 1725 er over kwam beklagen dat hem nog steeds geen genoegdoening was gegeven, kreeg hij te horen dat dit het gevolg was van de nieuwe procedure die was aangespannen. Het werd opnieuw een slepende zaak. De afloop ervan heb ik niet kunnen vaststellen. We kennen slechts een nieuwe klacht die de pastoor op 21 januari 1726 deponeerde bij de schepenbank. Bij die gelegenheid dreigde ook hij met een beroep op een hogere instantie. Voor zover ik heb kunnen nagaan bleef het bij dit dreigement. Een uitspraak van het Valkenburgse leenhof heb ik niet gevonden. Die is naar het zich laat aanzien ook uitgebleven. Van arren moede bracht de predikant in het najaar van 1726 de zaak nog eens onder de aandacht van de visitatoren van de Maastrichtse classis.⁷¹ Deze wisten echter niets anders in hun verslag te melden dan de constatering dat het met de betaling van de grafrechten, die aan de verschillende diaconieën toekwamen, treurig was gesteld. Zij noemden in het bijzonder de kerken van Heerlen, Voerendaal en Welten, waar regelmatig overtredingen van de voorschriften van de in 1715 beoogde reglementering werden bedreven. Ze hadden er met evenveel recht de namen van andere plaatsen aan kunnen toevoegen.

Dat werd eens te meer enkele jaren later duidelijk in de gang van zaken rond het overlijden van de proost van Meerssen, Petrus Philippus Desprez.⁷² Deze was op 28 augustus 1729 overleden en zijn lichaam was na de luisterrijke rouwplechtigheden in de eigen grafkelder van de heren proosten zonder enig overleg met de gereformeerde kerkenraad bijgezet.⁷³ Dit was niet naar de zin van ds. Guichard,⁷⁴ die er de heren van de proosdij op attent maakte, dat ze hem bij de teraardebestelling van de overleden proost hadden gepasseerd en de aan zijn diaconie verschuldigde grafrechten niet hadden voldaan.⁷⁵ Hij kreeg tot zijn verbazing te horen dat de heren van de proosdij zelfs van het bestaan van dergelijke verplichtingen niets wisten en niet van plan waren daar rekening mee te houden. Met het hem eigen heftige temperament, dat hem tot tal van botsingen met de overleden proost en diens religieuzen had gebracht, wendde de predikant zich hevig verontwaardigd tot de Commissarissen-Deciseurs, die voor de gebruikelijke visitatie in Maastricht verbleven, om zich over de handelwijze van de proosdij ten aanzien van zijn persoon en de rechten van zijn gemeente te beklagen.

Hij boekte daarmee succes. Op 17 september lieten de commissarissen weten dat de proost en de zijnen het recht niet hadden om 'graven in de kerck noch choor sonder voorweeten en toestemming van den predikant' te openen, dat op hen ook de verplichting rustte 'de rechten daertoe staende voor het openen der graven te betalen'.⁷⁶ Vanzelfsprekend werd

daarbij uitdrukkelijk verwezen naar de resolutie van 3 juni 1715 om duidelijk te maken dat die verplichtingen hun grondslag vonden in verordeningen van de hoogste overheid.

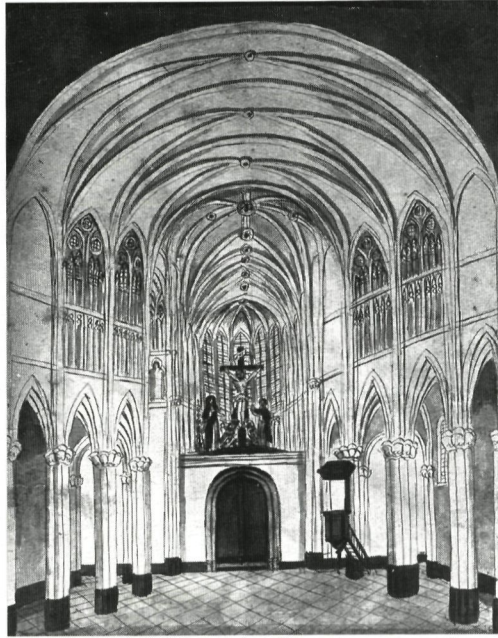
Er volgde weer geen enkele reactie van de kant van de proosdij. Toen daarop de luitenant-voogd van het Land van Valkenburg, J.W.Heldewier,⁷⁷ werd ingeschakeld en deze op zijn beurt op 12 oktober aan de heren van de proosdij liet weten dat hij 'op poene van verdere dispositie' binnen veertien dagen bericht wenste te ontvangen, werd ook daaraan geen gehoor gegeven. Eerst nadat aan de proosdij op 29 november op de meest indringende manier de wacht was aangezegd, verwaardigden de heren zich eindelijk over de brug te komen. Dat gebeurde vooralsnog met de nodige terughoudendheid. De heren verklaarden zich eerst bereid het ongefundeerde van de maatregelen tegen hun instelling aan te tonen, nadat hun de resolutie van 3 juni 1715 officieel ter kennis zou zijn gebracht. Op 19 december werd aan deze op zich vernederende voorwaarde voldaan.⁷⁸

De heren van de proosdij voelden zich kennelijk hierop zo sterk dat zij onmiddellijk de tegenaanval inzetten. Zij gaven in een zorgvuldig uitgewerkt document hun visie op de hele gang van zaken.⁷⁹ Dat opende met een aantal formaliteiten. Zij wezen niet alleen op de incorrecte handelwijze van de predikant, die met voorbijgaan van de eigen overheidsinstanties de vertegenwoordigers van het centrale gezag had ingeschakeld, maar laakten ook het optreden van die heren, die huns inziens hadden nagelaten het hoor en wederhoor toe te passen en uitgerekend op de dag van hun vertrek uit Maastricht hun bevelen aan de proosdij hadden doen uitgaan. Zij wezen er vervolgens nadrukkelijk op dat alle door hen verrichte onderzoekingen geen spoor van bewijs hadden opgeleverd dat de resolutie van de Staten-Generaal in Meerssen ooit op de voorgeschreven wijze officieel was afgekondigd, en ook de predikant had niet kunnen aantonen dat dit wel was gebeurd.

Daarop brachten zij hun voornaamste geschut in stelling. Het moest toch ook aan de tegenpartij voldoende bekend zijn dat het koor van de kerk in Meerssen het geheel eigen domein vormde van de proosdij en dat daar bijgevolg niemand enige zeggenschap kon uitoefenen behalve zij zelf. Ze haalden daarvoor oude papieren tevoorschijn en beriepen zich op toezeggingen hun door diezelfde hoge overheid in 1663 gedaan.⁸⁰ Zonder melding te maken van de daaraan verbonden voorwaarden ontleenden zij er de exclusieve voorrechten aan die zij voor zichzelf opeisten. Die rechten konden niet door de resolutie van 1715 aangetast worden. Dat kon toch onmogelijk de bedoeling zijn geweest. Naar hun stellige overtuiging had er dan ook bij de begrafenis van de pas overleden proost geen enkele onregelmatigheid plaatsgevonden. Graag hadden zij bij die gelegenheid 'alle de verwijderingen ende misintelligentie die tusschen den suppliant en den afgestorven proost waren ontstaan' met hem ten grave gedragen 'om aldus met deszelfs successeur in beeter harmonie en tot meerder stichtinge der beijde gemeentens te leven', maar de persoon van de predikant had daarbij voortdurend in de weg gestaan. Dat was weer eens te meer duidelijk geworden in de manoeuvre die hij tegen hen had geënsceeneerd.

Het stond voor hen als een paal boven water dat de handelwijze van de predikant werd

Het koor van de kerk van Meerssen was afgeschermd van de protestantse eredienst voor gebruik door de proosdij. Hier was ook de grafkelder van de proosten. Tekening Van Gulpen, ca. 1800. RHCL, Collectie Dr. J.W.H. Goossens.

bepaald door vooringenomenheid ten opzichte van de overleden proost. Het was immers nog nooit eerder voorgevallen dat de gereformeerde gemeente zich met de grafruimtes in de kerk had ingelaten. Zij legden ter staving daarvan een bewijsstuk over dat ging over de ter aardebestelling van een pastoor van Meerssen in 1719.⁸¹ Een gedetailleerd overzicht van de graven die zich in het koor bevonden moest de geloofwaardigheid van hun standpunt verder bevestigen. Bij hun memorandum za-

ten verklaringen van de pastoors van Amby, Borgharen, Bunde, Houthem en Limmel.⁸² Deze wezen uit dat ook in hun kerken nog nooit enige kwestie was gerezen over de resolutie van 1715 en daar nog nooit voor het openen van graven om toestemming was gevraagd aan welke predikant ook of daarvoor zogeheten verschuldigde rechten waren betaald. Het zou gemakkelijk zijn, zo werd uitdrukkelijk betoogd, soortgelijke verklaringen ook voor een aantal andere parochies over te leggen. Al deze overwegingen leken de heren van de proosdij voldoende om met het volste vertrouwen naar een gunstige uitslag van de tegen hen opgezette procedure uit te zien.

Uiteraard lieten de predikant en zijn kerkenraad niet na ook hun overwegingen op tafel te leggen. De Maastrichtse classis liet zich evenmin onbetuigd.⁸³ Het legde vanzelfsprekend op zich al bijzonder gewicht in de schaal dat een beleidsstuk van de centrale overheid de inzet vormde van het hele conflict. Het was daarom beslist niet te verwachten dat de Staten-Generaal bereid zouden zijn de resolutie van 3 juni 1715 ongedaan te maken of zich bij het niet nakomen ervan door ondergeschikten neer te leggen. Dat werd dan ook duidelijk, toen de Staten-Generaal op 15 juli 1730 een nieuwe resolutie uitvaardigden, waarmee de vroegere werd bekrachtigd en op verschillende punten aangevuld.⁸⁴ Met de tenuitvoerlegging werden de Commissarissen-Deciseurs, die korte tijd later naar Maastricht en de Landen van Overmaze werden gezonden, belast.

Een aanvullende reglementering van 1730

Deze vaardigden op 16 oktober 1730 te Maastricht een decreet uit, waarin er naar gestreefd werd met behulp van de nieuwe resolutie de inmiddels gerezen problemen uit de wereld te helpen.⁸⁵ Het standpunt van de pastoors en andere geestelijke personen, als zouden zij niet gebonden zijn aan de reglementering voor het begraven binnen de kerkgebouwen, werd uiteraard uitdrukkelijk afgewezen. Ook de exclusieve rechten die de proosdij van Meerssen opeiste op grafplaatsen binnen de koorruimte van de kerk aldaar konden niet worden aanvaard. De richtlijnen van de resolutie van 1715 waren ook daar wel degelijk van toepassing. Bijgevolg rustte ook op de rooms-katholieke geestelijken de verplichting om binnen drie maanden de bewijsstukken van de bijzondere rechten waarop zij aanspraak meenden te kunnen maken over te leggen. De voor Meerssen ingebrachte opgave van de binnen de koorruimte aanwezige grafplaatsen kon echter volstaan, omdat zij voldoende duidelijk waren omschreven en door visitatoren van de classis te Maastricht waren gecontroleerd.⁸⁶ Deze graven zouden daarom ook in de toekomst worden gerespecteerd.

Tegenover deze concessie aan de proosdij kwam de bepaling dat de nog vrije ruimte in het koor voortaan open moest staan voor het begraven van doden van beide partijen. Niettemin kwam men ook op dit punt aan bepaalde gevoeligheden tegemoet door vast te leggen dat particulieren eerst in aanmerking konden komen voor een grafplaats in het koor, wanneer er in de kerk geen voor hen geschikte plaatsen gevonden konden worden. Ook voor het begraven in de voor de proosdij gereserveerde graven werden de voorschriften van 1715 slechts gedeeltelijk van toepassing verklaard. Voor overledenen die tot de eigen kring van de proosdij gerekend konden worden behoefden geen grafrechten aan de gereformeerde diaconie betaald te worden, maar kon men volstaan met een mededeling aan de gereformeerde koster om deze in staat te stellen tot het treffen van de nodige maatregelen betreffende bijvoorbeeld het uitluiden van de overledene. Betrof het echter overledenen, die niet op een of andere manier tot de proosdij gerekend konden worden, maar die wel in de voor de abdij gereserveerde graven begraven zouden worden, in die gevallen zouden de normale tarieven voor het begraven binnen de kerken van kracht zijn.

Deze bijzonder uitgebalanceerde regeling was zonder twijfel toe te schrijven aan de welwillendheid die men ook van de zijde der proosdij aan de dag had willen leggen. De nieuwe proost had zich reeds van te voren bereid verklaard zich als een getrouw onderdaan van de Hoogmogende Heren te zullen gedragen en aan alle bepalingen die op hem en de zijnen van toepassing zouden zijn gevolg te zullen geven.⁸⁷

Opmerking verdient nog dat het nieuwe reglement ook van toepassing werd verklaard op alle onderkerken in de Staatse partages. Om alle twijfels dienaangaande uit te sluiten

Pagina hiernaast: notulen van de Kerkenraadsvergadering van 25 juli 1731, art. 2. RHCL, Archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente te Eijsden, inv.nr. III, 1718-1772, folio 152.

Acta Consistorij Extraord: d'w 20 Junij 1791

Art: 1.

Naar aanroeping van het Heeren raem heeft den Leraar de Ygarden, vinge de Doenen van des byzondompe gegeven, naem: het broek van den Mr Rhoel, aangaende onse deliberatie en schikkinge van syne begraafrecht wgens de gereformeerde Doen, Specter, rende den Art. 1. act. Consist: ord: gehouden den 5 July.

Art: 2.

De lde by welken broek dit navolgende geresolueert is.
 Daer l. Retael van Lyden mer als een onderwonder, hebbende de veelvuldige onordentelykeden, dewelke van tijt tot tijt ingesloopen sijn ontrent het extravagant misindere van Dole. in begraafrechten, voornam: aangaende de gereformeerde Doen door den Coster van daerenboven by de lichte visitatie door d. Ew. Heeren Visitato, ren Classis aangemaent, omme daer in behoort te voorsien, als daer hoe niet alleen magt hebbende, mer ook amts halven plegt, om dardaezige Extravagantie te stuyken. So heeft gemelde Retael, naer rijpelyk in overweeginge gesamen te hebben, de gelykheit der meeste gemeentenaem van onse hervormden gelyk dienst, goeteworden dieswegent een besonden Resolutie te neemen, gelyk by Van ook hier by geresolueert hebben dat voortaan de Coster niet mer eysche sal voor het luyden in begraaven van een gereformeerde Doen als van een der Doombegrijnen naem: de somma van ————— 2 — 0 — 0.
 Behalven dat, wanneer deselve in de lerk vonden mogen begraven worden hem voor het openen en thellegen van het graf daerenboven nog zal gegeven worden de somma van ————— 2 — 0 — 0.
 Nog wat aanbelaet de Doen diensten van den Coster ontrent sulke begraaffnisse, so word mede gaegeven, Onv van hem thellegen —————
 1. Voor het aepzigen en bedekken des doots ————— 1 — 0 — 0.
 2. Voor het bedekken der Lyden ————— 1 — 0 — 0.
 3. Voor het luyden van de Lyden adulle affont het luyden der Lyden naer en het wederbrongen byt de lerk off een paar hand chow met een sluyt off het jeune in de vinge lerk van een jeket affelt word ————— 2 — 0 — 0.
 Welcke den lichte prinsten evenwel so te offaen sijn, dat niemand

werd een opsomming van de betreffende kerken in het stuk opgenomen. Genoemd werden die van Ambij, Borgharen, Bunde, Holset, Houthem, Hulsberg, Itteren, Limmel, Margraten, Montenaken, Sint Geertruid op de Berg, Voerendaal en Welten.⁸⁸ Ook daarvoor gold opnieuw de bepaling dat de daar van rooms-katholieke zijde geclaimde bijzondere rechten binnen een termijn van drie maanden officieel moesten worden geregistreerd. Ook werd opnieuw vastgelegd dat bij iedere begrafenis de taxe van één ducaton betaald moest worden.

Verdere tarieven werden, net als in 1715 niet gebeurd was, niet vastgelegd. De nadere bepaling daarvan werd opnieuw aan de afzonderlijke gemeenten overgelaten. Er werd wel een algemene regeling getroffen voor het ophangen van wapenschilden en wapenborden. Voor heel de uitgestrektheid van de Staatse partages werd dit toegestaan, maar wel werd weer uitdrukkelijk vastgelegd dat ieder geval ter beoordeling stond van de predikanten en hun kerkenraden en er zou telkens een bedrag van twee ducatons ten bate van de diaconie-armen betaald moeten worden.

De nieuwe reglementering in praktijk

Om een indruk te geven van de manier waarop deze algemene richtlijnen in de praktijk werden uitgewerkt, laat ik ook hier het eindresultaat volgen van het beraad dat de kerkenraad van Eijsden op zijn vergadering van 25 juli 1731 wijdde aan de tarieven die door de kosten van de gereformeerde gemeente berekend zouden gaan worden.⁸⁹ Het verslag van deze vergadering, dat later op 30 september 1731 nog enigszins werd aangevuld, legde daarover na een zorgvuldige peiling van de 'gesteldheid van de meeste gemeentenaeren van onsen hervormden godsdienst' het volgende vast:

'dat voortaan de coster niet meer eischen sal voor het luyden en begraven van een gereformeerde doden als van een der	
Roomsgesinden, naemelijck de somme van	2 - 0 - 0
behalven dat wanneer deselve in de kerk soude	
mogen begraven worden, hem voor het openen en	
toeleggen van het graff daeren boven nog sal gegeven	
worden de somma van	2 - 0 - 0
dog wat aenbelangt de verdere diensten van den coster	
omtrent sulke begraeffenisse, so word mede goedgevonden van hem toeteleggen	
1. voor het aenseggen en bekentmaken des doots	1 - 0 - 0
2. voor het bidden ter lijcke	1 - 0 - 0
3. voor het leesen van de lijckecedulle neffens het leijden	
der lyck naer en het wederbrengen uyt de kerck, of	
een paer handschoen met een sluyer of het geene	

in de vrye keus van een jder gestelt word
welke die laetste pointen evenwel so te verstaen syn, dat niemand sal gebonden of verpligt syn, om dit alles te moeten laeten verrigten door den coster, also vele het meste van then geensints nodig hebben, namaer wanneer jmand dese diensten, of eenige van dieselve soude willen laten doen, dat als dan hy sal gehouden weesen om niemand anders te employeren als den coster, en hem ook daer van naer dit opstel syne regten te betaelen, behalven van het aenseggen des doots, het welk in het sterfhuys door een dienstbode of jmand van het huysgesin sal mogen verrigt worden, bijaldien desulke den coster daer toe niet wilde gebruycken’.

2-0-0

Het was duidelijk dat men aan de eigen geloofsgenoten voldoende ruimte wenste te bieden om desgewenst ook de eigen familieleden of kennissen in te schakelen bij het regelen van een begrafenis. Daarbij moest echter zoveel mogelijk vermeden worden dat de belangen van de eigen koster schade zouden ondervinden.

Deze koster, Rohler geheten, liet niet na voor zijn belangen op te komen.⁹¹ In het verslag van de consistorievergadering van 30 september 1731 leest men daarover:

‘wierd van den predikant voorgedragen het verzoek van den Mr Rohler aen hem gedaen wegens het reguleeren syner dooderechten van de gereformeerde, waer in hy aen dese vergaeding versogte, om hem nog jets toeteleggen by de toegestaene somma, also hij so veel aen de luyders der klokken en aen den dodegraever geven moeste, waarop is goedgevonden van dese vergaeding om hem dog clagteloos te stellen, dat dan aen hem daerenboven nog betaelt sal worden een gulden voor den dodegraever en vijfthien stuyvers voor het luyden, of andere kan sulks door een der vrienden van den afgestorvene zelfs besorgt worden’.

Tevergeefs zoekt men in dit soort verslagen naar gegevens betreffende het regelen van de betrekkingen met de rooms-katholieken en in het bijzonder met de bij hen functionerende koster die bij hen werden ingeschakeld bij het regelen van de zaken die met begrafenissen verband hielden. Ook andere bronnen zwijgen daarover. Men tast bijgevolg in het duister bij pogingen ook maar iets te achterhalen over de wijze waarop men elkaar in dit soort zaken wist te vinden. Er zijn nochtans wel sporen die duiden op bepaalde vormen van wederzijdse informatie en samenwerking.

Iets dergelijks mag men veronderstellen bij het verzamelen van de gegevens voor een aparte rubriek die vanaf 1732 opgenomen werd in de rapporten die de classicale visitatoren ieder jaar samenstelden.⁹² Daarin moest voor iedere plaats het totaal aantal van de

overledenen worden opgegeven. De eerste lijst met deze gegevens was als volgt samengesteld:

Beek	-	Margraten	-
Borgharen	13	Meerssen	27
Eijsden	42	Namen	-
Geulle	16	Schimmert	50
Gulpen	12	Vaals	-
Heerlen	41	Valkenburg	10
Houthem	13	Voerendaal	18
Hulsberg	12	Vijlen	-
Klimmen	20	Wijlre	23

Enkele cijfers ontbreken wegens gebrek aan opgaven. In het geval van Namen, waar een garnizoensgemeente gevestigd was, kan wellicht de afstand ter verklaring van dit gemis worden aangevoerd. Voor het ontbreken van de cijfers voor de gemeente Beek geeft het visitatieverslag van 1731 zelf de verklaring. Dat gebeurt dusdanig dat er enig licht geworpen wordt op de manier waarop de kosters elders de beschikking kregen over de vereiste gegevens. De visitatoren van dat jaar berichtten daarover als volgt:

‘Overall wierden nu door de costers registers der doden gehouden, uijtgesondert te Beeck,⁹³ daer het impraticabel was omdat onse coster aldaer geenerley begraefrechten, gelyck allerwegen geschied en in gebruyck is, geniet en daerom ook geen kennisse bekomt van het overlyden der ingesetenen en deswegens ook derselver namen niet kan aantekenen, ’t welk in tyd en wylen van seer nadelige gevolgen soude kunnen wesen, waarom het te wenschen was daeromtrent redres mogt bekomen worden, en gemelde coster van Beeck sowel als al de andere sijne regten van het begraeven der doden genieten mogt’.

Welke precies de strekking van deze mededelingen is, is niet helemaal duidelijk. Dat de gereformeerde kosters overall elders dodenregisters zouden hebben gehouden, is niet meer te controleren. Die zijn op spaarzame restanten na niet bewaard gebleven. Die registers zouden eventueel betrekking hebben gehad op alle overledenen van de betreffende plaats zonder enig onderscheid naar hun religie. De samenstelling daarvan zou dan weer betrekking hebben gehad op de bemoeienis die de gereformeerde kosters toekwam bij begrafenissen en de rechten die zij in verband daarmee inden. Ware dit niet het geval en zouden de registers beperkt zijn gebleven tot de eigen geloofsgenoten dan heeft de aangevoerde verklaring weinig zin. Het aanleggen van zo’n register zou dan immers in Beek even vanzelfsprekend mogelijk zijn geweest als elders het geval was. Een en ander vormt aanleiding genoeg de bewaard gebleven protestantse overlijdensregisters wat nader te bekijken.

Protestantse overlijdensregisters

De bewaard gebleven protestantse overlijdensregisters beantwoorden maar voor een enkele plaats aan het veronderstelde beeld. Het meest sprekende voorbeeld is dat van de gemeente Valkenburg. Het werd geopend op 14 juli 1735 en de inhoud ervan loopt, voor zover het rooms-katholieken betreft, zo goed als geheel parallel aan dat van de rooms-katholieke parochie.⁹⁴ Voor Valkenburg zijn zelfs over een nog vroegere periode ontvangsten en uitgavenboeken van de gereformeerde gemeente bewaard gebleven. Daarin werd nauwkeurig geregistreerd wat er zoal binnenkwam bij gelegenheid van trouwen en rouwen.⁹⁵ Aan de hand van de daarover geregistreerde posten kan bij voorbeeld worden nagegaan bij welke gelegenheden het protestantse rouwkleed gebruikt werd. Bovendien kan worden nagegaan, waarvoor de binnengekomen gelden gebruikt werden. Het leeuwendeel van de inkomsten werd inderdaad weer uitgegeven aan armenzorg, maar het was beslist niet uitzonderlijk dat er ook bepaalde vormen van onderhoud van het kerkgebouw of soortgelijke voorzieningen mee werden bestreden.⁹⁶

Met een analyse van de beschikbare gegevens kan worden nagegaan welk aandeel de voor rooms-katholieken verrichtte plechtigheden in dit alles hadden. Dat was aanzienlijk. Niettemin liet de samenwerking tussen de twee groeperingen en vooral die tussen de beide kosteren ook in het stadje aan de Geul veel te wensen over. Het is bekend dat een zekere Amelis Rosier, gereformeerde koster in de jaren dertig van de achttiende eeuw, voor heel wat spanningen en conflicten zorgde. De classicale visitatoren werkten in 1739 een reglement uit dat bedoeld was om aan dit soort oneffenheden definitief een einde te maken.⁹⁷ De tekst van dit reglement laat ik hier volgen:

‘Voor een hooftlijk in de kerk enen rijksdaalder gelijk als vanouds, en sal de koster alleen vermogen de graven te openen en toe te doen, gelijk in alle ordentelijke kerken geschied, en daarvoor benevens het luiden met twee klokken bij de begraafenis- sen genieten, een halve rijksdaalder, en dus tesamen ses gulden. En bijaldien iemand daarop mogt staan om met alle drie de klokken geluid te hebben, zo zal hij daarenboven nog een gulden genieten.

Voor het begraven van een kind in de kerk zal de koster genieten van alle deze bovenstaande onkosten de helft, dog voor het luiden even zoveel als voor een hooftlijk.

Staat het wel bij jeder sterfhuis vrij de omstandigheden van de begrafinge harer doden ten opzichte van de bekendmaking, ter grafenisbidding en uitleijdinge naar goeddunken te reguleren. Het zoude nogtans de voorregten der kosteren benadelen enig ander publijck persoon buiten haar daartoe te gebruiken, en wanneer men den koster daartoe gebruiken wil, is het redelijk dat hij daarvoor gesalarieert worde, en deze volgende wijze komt ons de redelijkste en welvoegzaamste voor dat hij geniet:

- a. voor het bekendmaken van het overlijden klein of groot, jong of oud de somme van enen gulden;
- b. voor het bidden ter begrafenis in ingelijks enen gulden;
- c. voor het opmaken van de lijkcedulle en het uitleiden van de begrafenis naar de kerk en wederom in ingelijks enen gulden.

Blijvende het aan de vrijheid der sterfhuisen, aan den kosten verrigtinge van deze ceremonie, sluier en handschoenen te geven of niet, en overzulks de kosten onbevoegt om deselve af te vorderen.'

Er volgen tenslotte nog enkele bepalingen die sterke overeenkomst vertonen met die we al eerder voor Eijsden ontmoetten. Evenals daar waren zij bedoeld om de vrijheid van betrokkenen te respecteren om al of niet van bepaalde mogelijkheden die hun vanwege de gereformeerde gemeenten werden aangeboden, gebruik te maken. We missen hier echter opnieuw wat meer concrete bepalingen die de relaties met de kosten van de parochie Valkenburg en met de nabestaanden van rooms-katholieke overledenen regelden. Het heeft er alle schijn van dat de heren van de classis meenden zich een houding te kunnen aanmeten daar geen rekening mee te houden en de zaken op hun beloop te laten. Het spreekt vanzelf dat daarmee een haard van wrijvingen en conflicten bleef voortbestaan.

Voor de jaren dertig heeft het overlijdensregister van protestants Valkenburg geen duidelijke parallellen elders. Weliswaar is voor de gereformeerde gemeente Heerlen ook een overlijdensregister bewaard gebleven dat al in 1728 werd geopend, maar daarin vinden we slechts de namen van overledenen van de gemeente zelf.⁹⁸ Natuurlijk stonden de gereformeerde kosteren daar zowel als elders andere mogelijkheden ter beschikking om voor de roomse overledenen aan het benodigde cijfermateriaal voor de jaarlijkse rapportage aan de visitatoren te komen, maar we kunnen nauwelijks veronderstellen dat zij daarvoor gescheiden registers hebben aangelegd.⁹⁹ Daarvan is in ieder geval voor de betreffende gemeenten niets bewaard gebleven. Ook de gegevens die we over het financieel beleid van de gemeente Heerlen vinden zijn niet van die aard dat er iets aan ontleend kan worden betreffende de bemoeienis van de gemeente met het begraven van rooms-katholieken.

Voor de beide gereformeerde gemeenten in Vaals is een dergelijke bemoeienis zelfs uit te sluiten. Dat zal wel samengehangen hebben met de bijzondere positie van deze gemeenten. Die beschikten immers over eigen kerkjes. Dat betekende het ontbreken van de simultaanverhoudingen die elders van kracht waren. Daarmee behielden ook de rooms-katholieken een grote mate van zelfstandigheid. Daarin moet ook de verklaring gezocht worden voor de opvallend lage cijfers, die voor Vaals vanaf 1733 constant in de jaarlijkse visitatierapporten te vinden zijn. Voor het met Vaals verbonden Vijlen zijn zij aanzienlijk hoger.¹⁰⁰ De cijfers voor Vaals contrasteren nog sterker met die van het volkrijke Heerlen.¹⁰¹ Daar lopen de cijfers jaarlijks in de tientallen. Vanzelfsprekend heeft de meerderheid daarvan betrekking op rooms-katholieken.

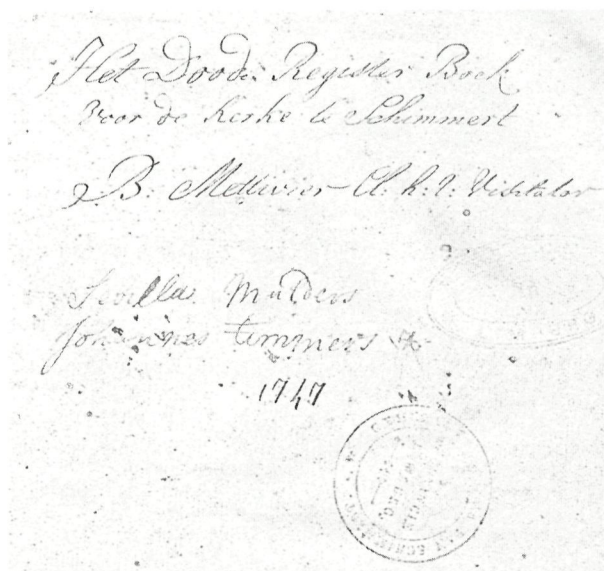
Nadere voorschriften betreffende de registers

Met dit alles hebben we slechts een gebrekkig zicht gekregen op de uitzonderingspositie, waarin de gemeente Beek volgens de boven geciteerde berichten zou verkeerd hebben. Zeker is dat voor Beek een regeling is nagestreefd overeenkomstig het model dat in Valkenburg en waarschijnlijk ook op een aantal andere plaatsen gefunctioneerd heeft. Het heeft tot in 1740 geduurd voordat wensen in die richting in vervulling gingen. In dat jaar besliste de Raad van State met een resolutie van 14 maart positief op verzoeken die daar een jaar tevoren vanwege de classis van Maastricht via de Commissarissen-Deciseurs waren binnengekomen.¹⁰²

Omdat er tussen de regels door het een en ander op te maken valt over de op andere plaatsen heersende gewoontes laat ik hier de meest relevante passages uit deze resolutie volgen. Daarin wordt voor de gemeente Beek verordend 'dat het overluyden der dooden door niemand mag geschieden als door den koster van de gereformeerde kerk daartoe door Haar EdMog aangestelt, dat vervolgens de Roomsgesinden tot Beek willende geluyd hebben over haere dooden daarvoor de koster te Beek moeten salarieeren nae proportie van het geluy en getal der klokken, gelijk sulx in de andere nabuurige plaatsen geschied, dat daar tevens de koster gehouden is van die Roomsgesinde dooden en begraven, waer over sal weesen geluyd, te houden pertinent register met aantekening van dag en datum, soo als hij hetselve van de gereformeerde dooden en begraven deed'.

Het is hier bij mijn weten voor het eerst dat sprake is van een voorschrift van een centrale instantie in Den Haag, waarin het bijhouden van dergelijke registers wordt voorgeschreven. De gereformeerde gemeente Beek heeft er prompt aan voldaan. De eerste aantekening in het overlijdensregister, dat bewaard is gebleven, dateert van 11 juni 1740 en heeft betrekking op een rooms-katholieke overledene.¹⁰³ Van die datum af gaat de inhoud van het gereformeerde overlijdensregister grotendeels parallel aan dat van de parochie Beek.¹⁰⁴ Hoewel er als regel niets in is opgenomen over de grafrechten die daarbij betaald zouden zijn, vormen incidentele notities toch voldoende basis om te veronderstellen dat dit wel gebeurd is. De opbrengst ervan zal dan wel op een of andere manier geboekt zijn, maar gegevens om deze te achterhalen ontbreken.

Dat is echter wel mogelijk met behulp van het overlijdensregister van de gereformeerde gemeente Schimmert.¹⁰⁵ Het bestrijkt een periode van 1747 tot 1804. Het is alles wat van het archief van deze gemeente, die wegens haar geringe omvang slechts korte tijd een eigen predikant heeft gehad, bewaard is gebleven. Het is met grote nauwgezetheid bijgehouden door drie op elkaar volgende gereformeerde kosteren uit deze periode. Het waren achtereenvolgens Jan Hendrik Swildens, die in 1747 zijn vader, Gijsbertus Swildens, was opgevolgd en tot aan zijn dood in 1772 in functie bleef, vervolgens Johan Ernst Ross van 1772 tot 1795, en tenslotte Hermanus Nicolaes van Gendt van 1795 tot 1804.¹⁰⁶ Zij registreerden alle overledenen van het dorp en deden dat zo gedetailleerd dat de inhoud van

Het begrafenisregister van de Nederlands Hervormde Gemeente te Schimmert, titelpagina met het opschrift 'Dood Register Boek voor de kerke te Schimmert', 1747. RHCL, fotokopie van het overlijdensregister, 1747-1804.

dit overlijdensregister in tal van opzichten aanvullingen biedt op dat van de rooms-katholieke parochie.¹⁰⁷

Jan Hendrik Swildens begon dit zogeheten 'Register der dooden' op 3 januari 1747 en gaf het voor de hele periode van vijftientig jaar, waarin hij het bijhield, ook het karakter van een ontvangstregister. Met behulp van zijn aantekeningen kan voor iedere overledene worden nagegaan welk bedrag aan begrafenisrechten werd betaald. Met deze boekingen hangt het ook samen dat de meeste namen twee maal, sommige zelfs drie tot vijf maal, in het register voorkomen. Alleen al over het eerste jaar komt het totaal aantal boekingen voor enkele tientallen overledenen tot boven de honderd.

Het spreekt vanzelf dat de overgrote meerderheid daarvan betrekking heeft op rooms-katholieken. Niettemin kan aan de hand van enkele familienamen het wel en wee van de enkele protestantse gezinnen in Schimmert, waarover verder zo goed als niets bekend is, worden nagegaan. Opvallend is dat in het rooms-katholieke register om een of andere duistere reden de namen van overleden kinderen niet staan opgetekend. We vinden deze alleen in het protestants register. Hoe hoog de kindersterfte in een dergelijk dorp was, blijkt uit de grote aantallen inschrijvingen. In 1752 zijn het er vijf op een totaal van twaalf, in 1753 zelfs zeventien op een totaal van achtentwintig. Andere bijzonderheden als die over de woonplaatsen of de bijnamen van de overledenen maken dit register tot een rijke bron van informatie over een kleine dorpsgemeenschap in deze periode.

Dit goed bijgehouden overlijdensregister heeft al in een vroeg stadium de aandacht getrokken van de visitatoren van de classis. Op een vergadering van 30 juli 1748 kwamen de negatieve ervaringen die de visitatoren elders hadden opgedaan uitvoerig ter sprake.¹⁰⁸ Op tal van

plaatsen, zo werd geconstateerd, hielden kosters slechts op losse blaadjes aantekening van de overledenen. Dat hield natuurlijk het risico in dat deze losse aantekeningen bij hun overlijden of eventuele verplaatsingen verloren gingen en dat bracht een goede administratie in gevaar. Op aandringen van de visitatoren besloot de classis dat voortaan iedere gemeente een apart overlijdensregister moest gaan aanleggen, dat evenals de andere boeken bij de jaarlijkse visitatie moest worden overlegd en gecontroleerd. De scriba kreeg opdracht om al de gemeenten die het aanbelangde aan te schrijven en op het grote belang dat de classis aan deze zaken hechtte nadrukkelijk te wijzen. De maatregel had succes, want reeds op de eerstvolgende classisvergadering konden de visitatoren rapporteren dat het voorschrift overal werd nagekomen.¹⁰⁹

Bij onderlinge vergelijking van de bewaard gebleven overlijdensregisters wordt echter al gauw duidelijk dat de classis heeft nagelaten aan het algemene voorschrift duidelijke richtlijnen voor de uitvoering te verbinden. De detaillering van het overlijdensregister van Schimmert mist men in de meeste andere. Als regel wordt volstaan met de vermelding van de overlijdensdatum en de naam van de overledene. Hier en daar worden slechts de namen opgetekend van de eigen geloofsgenoten, zodat men voor een totaalbeeld aangewezen blijft op de rooms-katholieke registers. Het spreekt weer vanzelf dat de daarin voorkomende gegevens elkaar over en weer aanvullen.

Met behulp van de overlijdensregisters kan men opmaken dat het begraven van rooms-katholieken en protestanten binnen de kerkgebouwen op zo goed als alle plaatsen tot de normale praktijken was gaan behoren.¹¹⁰ Tot welke proporties dit uitgroeide wat het protestantse aandeel betreft wil ik hier illustreren met de aantallen die het dodenregisters van de betrekkelijk kleine gemeente van Dalhem over de periode van omstreeks 1730 tot 1795 te zien geeft.¹¹¹ Op een totaal van 51 namen worden er niet minder dan 20 van protestanten vermeld die in de kerk aldaar of in een tweetal gevallen in de kerk van Bombaye werden begraven.

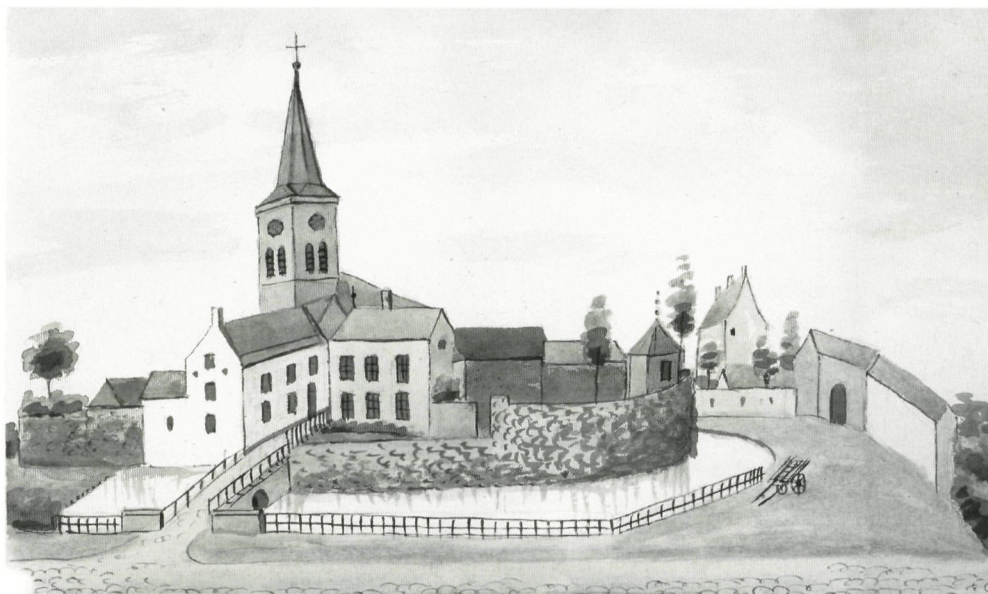
Verscheidende predikanten van deze gemeente en een aantal van hun familieleden vonden er een laatste rustplaats. We noemen ze hier met naam en toenaam.¹¹² Jean Monnestier, die na een lang pastoraat van 1693 tot 1731 en een emeritaat vanaf 1731 enkele jaren later in 1736 overleed, werd in de kerk van Dalhem begraven. Hij was gehuwd met Louise Covenant, die bij haar echtgenoot begraven werd. Zijn opvolger Jean George Caron overleed in 1754 en werd eveneens in de kerk begraven. Deze was gehuwd met Louise Elisabeth Monnestier, naar alle waarschijnlijkheid een dochter van zijn voorganger. Een dochter uit dit huwelijk, Madeleine Louise Elisabeth vond in 1753 een rustplaats dicht bij haar vader. Van Charles Alexandre Matile, die van 1766 tot 1803 predikant was van Dalhem en sinds 1789 ook van de met Dalhem gecombineerde gemeente van Blegny, zijn talrijke familieleden in het register opgenomen. Duidelijk wordt daarmee dat deze predikant tijdens zijn pastoraat in Dalhem veel leed te verwerken heeft gehad. Hij was in eerste echt verbonden met Maria (ook Marianne genoemd) Henriette Malfuson, die op 38-jarige leeftijd in 1770 overleed. Zij werd door haar echtgenoot in het koor van de kerk begraven. Een zoontje uit dit huwelijk, dat slechts zeven maanden

oud in 1768 overleed, had er al voor zijn moeder een rustplaats gevonden. De predikant huwde voor de tweede maal met Henriette Caron, dochter van zijn al eerder genoemde voorganger. Uit dit huwelijk stierven niet minder dan vier kinderen op jeugdige tot zeer jeugdige leeftijd tussen de jaren 1773 en 1782. Zij werden alle vier in de kerk begraven. De vader zelf overleed in 1803, maar kreeg zijn laatste rustplaats niet in de buurt van zijn dierbaren, omdat hij tijdens de Franse overheersing de wijk naar Trois-Fontaines had genomen en daar was overleden en begraven.¹¹³

Ook in Heerlen vonden enkele predikanten en hun familieleden een laatste rustplaats in de kerk aldaar en we mogen veronderstellen dat dit ook elders gebeurd is.¹¹⁴ Het zal zelfs wel tot regel zijn uitgegroeid, omdat de predikanten en hun kerkenraden overal het beheer over de kerken gevoerd hebben. Uit de bewaard gebleven overlijdensregisters valt op te maken dat het voorrecht om binnen de kerken begraven te worden ook voor de protestantse gemeenschappen gereserveerd bleef voor de meest vooraanstaande lidmaten en de beter gesitueerden onder hen. We vinden er de namen vermeld van voorlezers, koster, schoolmeesters en ouderlingen, van burgemeesters, schepenen, leden van gerechtshoven, industriëlen, rijke boeren en officieren van de Staatse legers van verschillende nationaliteiten.

Voor de namen van rooms-katholieken, die in de kerken begraven werden, zijn we in de regel aangewezen op de overlijdensregisters van de betreffende parochies. Ook die kwamen meestal voort uit de meer welgestelde families. Uit tal van aantekeningen valt niet alleen op te maken dat de rechten, die stamden uit de tijd van voor de vestiging van het Staats bewind, in het algemeen gerespecteerd werden, maar ook dat op basis van de nieuwe reglementen andere families van rooms-katholieken huize alsnog grafrechten kregen. Een categorie apart werd gevormd door de heren geestelijken. Op plaatsen als Heerlen en Meerssen wordt melding gemaakt van aparte voor hen gereserveerde grafkelders. Dat zal ook wel op andere plaatsen zo geweest zijn. We mogen aannemen dat de pastoors zich na 1730 aan de geldende voorschriften hebben gehouden. In Heerlen wordt de plaats van de grafkelder van de pastoors gelokaliseerd onder de godslamp.¹¹⁵ In Meerssen lag hij in het koor vlak voor de deur naar de sacristie.¹¹⁶ Hier en daar wordt nog melding gemaakt van grafkelders, die vooral adellijke families binnen de kerken bezaten. In Heerlen lag er een tamelijk monumentale grafzerk van de familie van huize Terworm bij Voerendaal in het koor.¹¹⁷ Van Geulle en Eijdsen vinden we hetzelfde vermeld voor de heren die daar de kastelen bewoonden.¹¹⁸ Dat zal wel op meer plaatsen zo geweest zijn. De plaats, waar het altaar stond, is daarbij, ook door de protestanten steeds gerespecteerd. Het geval van de kerk van Borgharen, waar de protestantse heer Isendoren à Blois het altaar rond 1663 had laten verwijderen om er het grafmonument van zijn familie te doen oprichten, is een uitzondering gebleven.¹¹⁹

Lang niet altijd werden tijdens bijzettingen binnen de kerkruimtes de rechten van de gereformeerde gemeenten gerespecteerd of de geldende voorschriften voor de teraardebe-

Gezicht op de Pancratiuskerk te Heerlen en omliggende huizen, Ch. H. van der Noorda, 1863. RHCL, Collectie van der Noorda, inv.nr. 228.

stellingen nagekomen. Klachten daaromtrent van protestantse zijde komen we regelmatig tegen. Zo werd op een vergadering van de kerkenraad van Eijsden op 27 mei 1745 ernstig geklaagd over de slechte toestand, waarin de vloer van de kerk daar geraakt was.¹²⁰ Dat werd toegeschreven aan het veelvuldig en ondeskundig verrichte openen en sluiten van de graven. Het geheel was er, zo leest men in het verslag:

‘Zozeer beschadigd en hobbelagtig geworden dat men die met groote voorzigtig-
heyt betreden moest, behalven dat het tot groote ontciering van het kerkgebouw
verstreckte, en de kerkeraad daardoor onder verdenking kon komen haar taak niet
goed te vervullen’.

Er wordt weliswaar niet met evenveel woorden een beschuldigende vinger uitgestoken naar de roomsen als de daarvoor verantwoordelijken, maar uit de aard van het verslag valt dit wel op te maken. Er wordt dan ook bepleit dat men in de toekomst na een goede onderhoudsbeurt strikt de hand zal houden aan de voorschriften die het beheer van de graven voorbehielden aan de gereformeerde gemeente. Bovendien werd erop aangedrongen de nabestaanden voortaan te verplichten een zware sluitsteen op hun graven aan te doen brengen om op die manier bij te dragen aan de gaafheid van het reliëf van de vloer. Aan het eind van de aanbevelingen wordt erop gewezen dat het onderhouden van welke reglementering

ook helemaal afhankelijk bleef van de bereidwilligheid van de rooms-katholieke koster en diens geloofsgenoten.

Heel nadrukkelijk worden rooms-katholieken vele jaren later aan de kaak gesteld als de hoofdschuldigen aan een soortgelijke situatie in de Pancratiuskerk van Heerlen. In een rapportage van 1756 zijn tal van details opgenomen aangaande de onbevredigende toestand waarin het hele kerkgebouw zich bevond.¹²¹ Daarin komen allerlei bijzonderheden voor over de waarlijk erbarmelijke toestand waarin de vloer van de kerk verkeerde. Op veel plaatsen ontbraken de stenen helemaal, op andere plaatsen waren die gebroken, op weer andere plaatsen lagen ze schots en scheef door elkaar. Naar de oorzaken daarvan behoefde men niet ver te zoeken. Ds. Crena schreef daarover een reeks felle aanklachten neer. Hij besloot zijn requisitoir met de volgende constatering:

‘Dat de voornaamste oorzaak van dit bederf der vloer daarvan voornamelyk kwam dat degene welke hunne dooden in de kerk laten begraven de graven door nabuuren of andere onbekwame menschen laten openen, waar door vele steenen gebroken wierden, dat ze vervolgens die langen tyd lieten open leggen, zonder ze wederom met de afgenomene steenen te dekken, dat daar door vele steenen gebroken of zoek raakten, dat men de graven eindelyk toemakende dan meestyds maar de steenen in het losse zand zonder kalk nederleide, zonder agt te geven op eenige order, of ze hoog of laag, krom of regt liggen’.

Dat een ingrijpend karwei vereist werd om orde op zaken te stellen was zonder meer duidelijk. Daarvoor deed hij een dringend beroep op de overheid. Tegelijk liet hij een aantal suggesties horen om een ordelijker gang van zaken in de toekomst te garanderen. Met verve bepleitte hij de aanstelling van een doodgraver, aan wie met uitsluiting van alle anderen de taak voorbehouden moest blijven graven te openen en weer toe te maken. Daarvoor moest hem dan iedere keer een behoorlijke beloning uitbetaald worden. Hij stelde voor: vijf schellingen per keer. ‘Zonder onderscheid van religie’, stelde hij nadrukkelijk vast. Op het niet nakomen van deze regeling moest onmiddellijk een boete van één ducaton gesteld worden. Die zou dan volgens de richtlijnen van het reglement van 16 oktober 1730 betaald moeten worden ‘ten profijte van de diakoniearmen’.

Wat er precies met dit pleidooi gebeurd is, heb ik niet kunnen achterhalen. Het heeft zeker nog jaren geduurd voordat de door de predikant bepleitte onderhoudsbeurt werd verricht. Die verliep volgens de berichtgeving uiterst moeizaam. Uit notities van de rentmeester der geestelijke goederen blijkt dat zelfs een positieve resolutie van de Hoogmogende Heren niet voldoende was om de nodige vaart aan de onderneming te geven.¹²² Toen de bedoelde rentmeester een jaar later op een inspectiereis Heerlen aandeed, moest hij zelfs tot de bevinding komen dat er nog steeds niets was gebeurd. Nadat opnieuw Den Haag er aan te pas was gekomen, werden in mei 1763 in Heerlen zelf initiatieven genomen om met de

werkzaamheden een begin te maken. Maanden later wist men echter nog steeds niet hoe de zaak gefinancierd kon worden. Men had toen alle hoop gesteld op de tussenkomst van de Commissarissen-Deciseurs, die in augustus van dat jaar de gebruikelijke ronde deden. Deze wisten echter ook niets beters te presteren dan de toestemming te verlenen met een lening de benodigde gelden te verwerven. De stukken laten niet toe na te gaan op welke manier men er in geslaagd is uit de impasse te geraken.¹²³

Besluit

Met deze constatering wil ik dit lange verhaal besluiten. Het werd geopend met de vaststelling dat het antwoord op de te stellen vragen slechts gebrekkig zou kunnen zijn. Die verwachting is dunkt me bewaarheid geworden. Ik koester nochtans de indruk dat de zoektocht niet tevergeefs is geweest, maar vrucht heeft gehad.

Noten

- 1 Afkortingen voor gebruikte archivalia en literatuur:
NA: Nationaal Archief te 's-Gravenhage; en daarin StG: archieven van de Staten-Generaal; en RvSt: archieven van de Raad van State; RHCL: Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht; en het daarin ondergebrachte ArchCIMA: archief van de Classes Maastricht en van de Provinciale Kerkbesturen van Limburg 1632-1945; DTB-registers: Doop-, Trouw- en Begrafenisregisters; LvO: archieven van de Landen van Overmaze; AÉL: Archives de l'État à Liège; RhH, ArchNHGH: Rijkshet, centrum voor regionale geschiedenis Heerlen, Archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente Heerlen; ArchNHGE: archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente Eijsden; ArchNHGGu: archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente Gulpen-Vaals; ArchNHGVa: archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente Valkenburg-Meerssen; Msg: *De Maasgouw*; PSHAL: *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg*. Oriënterende literatuur: Aries, Philippe, *L'homme devant la mort* (Paris 1977); Kok, Henk L., Ada Wille, Gerard Boerhof, *Begraven en begraaf Plaatsen. Monumenten van ons bestaan* (Utrecht 1994), met uitgebreide literatuuropgave.
- 2 Aan de inplanting van het simultaneum wijdde ik in 1985 een studie: *De beginfase van het z.g. simultaneum in de kerk van de H.H. Nicolaas en Barbara te Valkenburg. Katholieken en protestanten in de strijd om het bezit van een kerkgebouw* (Valkenburg 1985).
- 3 Uitvoerig beschreven door Haas, J.A.K., *De verdeling van de Landen van Overmaas 1644-1662; territoriale desintegratie van een betwist grensgebied*. Maaslandse Monografieën 27 (Assen 1978).
- 4 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 138; de tekst van het vredesverdrag is te vinden in: *Groot Placaet-Boeck etc.*, I, 's-Gravenhage 1651, cc. 86-87.
- 5 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 138.
- 6 Ontleend aan het zich onder inv.nr. 1 in het archief van de Hervormde Gemeente Valkenburg-Meerssen (inventaris H.R. van Ommeren, Valkenburg-Houthem 1974) bevindend kerkregister met het opschrift: 'Ger. gemeente tot Valckenbergh; kerckeregyster A. 1655', f.18; een kopie is te vinden in het RHCL, Parochiearchieven van Valkenburg, inv.nr. 4.
- 7 Enkele biografische bijzonderheden over deze schoolmeester Matthijs van Stockram (1657-1693) onder noot 11 in mijn artikel: Kanttekeningen bij enkele lidmatenlijsten van de gereformeerde gemeente van Valkenburg in de Staatse tijd, in: *Msg* 103 (1984) 127-139. Hij komt daar voor onder nr. 26 op de door mij gepubliceerde lidmatenlijst.
- 8 Idem, onder noot 6.
- 9 De tekst van het plakkaat, waarmee op 5 maart 1663 alle rooms-katholieke geestelijken de aanzegging kregen per 1 mei d.a.v. het land te verlaten, in: *Groot Placaet-Boeck etc.*, II, ('s-Gravenhage 1664) c. 2893. De titel luidde: *Waerschouwinge dat alle Paepen of Paepsche Priesters sullen moeten ver-trecken uyt de Landen van Valckenborgh, Daelhem ende 's-Hertogenrade, Over-Maze, onder het ressort van desen Staet. In date den 5 Maert 1663*.
- 10 Het oudst bewaard gebleven overlijdensregister van Valkenburg wordt geopend op 24 maart 1666; RHCL, DTB 135,7.
- 11 De aantekeningen vermelden dan: 'rite munitus sacramentis ecclesiae' ('naar behoren voorzien van de Sacramenten van de Kerk') e.d.
- 12 Pastoor Welters wijdde een opstel aan deze kapel in zijn: *Bijdragen tot de geschiedenis van Valkenburg* (Valkenburg 1968) 106-108. Ik zelf beschreef de verwickelingen rond de bouw en het gebruik

- van deze kapel in: 'Bewogen jaren voor het gehucht Sint Pieter (1663-1672)', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* (Jaarboek 2002) 7-22.
- 13 Het overlijdensregister, RHCL, DTB, inv.nr. 44.2, bevat enkele aantekeningen uit de jaren 1663-1666 en 1667-1668, alsmede een aantal historische notities betreffende het dorp en de parochie in de jaren 1632-1769.
 - 14 RHCL, DTB, inv.nr. 110.1 onder genoemde datum.
 - 15 Het bezoek aan de kerkhoven was een diep ingeworteld gebruik dat gehandhaafd kon blijven. Men had de doden daarvoor het liefst dicht bij huis. Men moest het daarbij voor lief nemen dat de grafkruisen door toedoen van de bewindvoerders geleidelijk aan geheel werden verwijderd.
 - 16 RhH, ArchNHGH, inv.nr. 1, Notulenboek 1663-1728, ff. 20-21.
 - 17 Nog op 27 juli 1688 werd op een classisvergadering de vraag of dit klokluiden diende te worden afgeschaft, zonder bedenken positief beantwoord. RHCL, ArchCI Ma, inv.nr. 11, onder art. 24 van het verslag van deze vergadering. Niettemin bleef het gebruik gehandhaafd. Men was er slechts op uit aan het overdadig klokgelui een eind te maken. De aanzet daartoe begon zich al in de beginperiode af te tekenen.
 - 18 RhH, ArchNHGH, inv.nr. 1, het verslag van de vergadering deze datum.
 - 19 RHCL, DTB, inv.nr. 135.7 onder genoemde datum.
 - 20 Wouters, H.H.E., 'Het Franse intermezzo te Maastricht 1673-1678', in: *Msg* 92 (1973) 132-165.
 - 21 Bax, W., wijdde aan de geschiedenis van beide kerken een bijdrage in: *Gedenkboek der Hervormde Gemeente van Maastricht 1632-1932* (Maastricht 1932), 249-262; zie vooral 251-252.
 - 22 Deze kapel was tot dan toe door de parochianen van de Sint Matthijs in gebruik geweest.
 - 23 Bijzonderheden hierover in: Munier, W.A.J., 'Kerken en kerkgangers in Vaals, van de Staatse tijd tot op heden', in: *PSHAL* 136/137 (2000-2001) 85-262.
 - 24 Op verschillende plaatsen moesten de diensten wegens het vertrek van de predikanten en het ontbreken van daartoe gekwalificeerde plaatsvervangers geheel worden stopgezet.
 - 25 Hij wordt bij zijn overlijden op 19 april 1685 gepresenteerd als 'praenobilis dominus regis catholici satrapa' (weledele heer advocaat van de katholieke koning). RHCL, DTB 135.7 onder genoemde datum.
 - 26 Deze en andere graf stenen zijn reeds lang uit de kerk verdwenen; Welters, a.w., 285; Belonje, J., 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg', in: *PSHAL* 96/97 (1960-61) 5-444; zie 313.
 - 27 Aldus volgens een beschrijving van merkwaardige graven in de kerk van Valkenburg van Welters, A. in: *Het Land van Valkenburg*, 1956.
 - 28 Apart vermeld in een overzicht van de graven in de kerk van Valkenburg, verschenen in 1719. RHCL, AchCI Ma, inv.nr. 324.
 - 29 Overleden op 1 februari 1694. RHCL, DTB 135.7.
 - 30 Overleden op 4 augustus 1709. RHCL, DTB 135.7 onder genoemde datum.
 - 31 Veelzeggend is de aantekening in de marge bij de teraardebestelling van de vrouw: 'cum consensu in nostra ecclesia sepulta' (met toestemming in onze kerk begraven) en de mededeling bij het overlijden van de man dat hij begraven werd 'in illorum sepulchro' (in hun grafstede).
 - 32 Overleden op 18 december 1711. RHCL, DTB 135.7; de bijzetting vond plaats 'in ecclesia nostra in sepulchro generosi domini de Strucht' (in onze kerk bijgezet in de grafstede van de heer van Strucht), verwijzend naar de heren die op kasteel Oost resideerden.
 - 33 Dit werd zelfs vastgelegd in de volgende notitie in het RK overlijdensregister: 'Nota quod orta

fuit difficultas sepulturae in ecclesia in sepulchro parentum et resolutum fuit a praedicatio quod jus habeant omnes proles ad sepulturam in ecclesia tam familiae Franssen quam Habets et descendentium ex stipite' (vrij vertaald: Ten aanzien van de gerezen moeilijkheid van bijzetting in het graf van de ouders in de kerk werd door de heer predikant beslist dat alle telgen uit de families Franssen en Habets en hun nageslacht recht hebben om in de kerk begraven te worden).

- 34 Zij worden vermeld op een lijst van kosteren door Notten, J.G.M., *Zevenhonderd jaar kerk in Valkenburg. Parochie H.H. Nicolaas en Barbara 1281-1981* (Valkenburg 1981) 95.
- 35 Van deze gift wordt melding gemaakt in een document van 23 mei 1719, in: RHCL, AchCIMA, inv. nr. 354.
- 36 RHCL, DTB 135.7 onder genoemde datum.
- 37 In de aantekeningen in dit al eerder geciteerde consistorieboek wordt duidelijk teruggegrepen op een reeds op 11 november 1633 van gereformeerde zijde uitgevaardigd reglement. De inhoud daarvan wordt onder 12 november 1703 in extenso weergegeven. RhH, ArchNHGH, inv.nr. 1, f. 71.
- 38 Talrijke aantekeningen in dit consistorieboek wijzen in die richting. Bij wijze van voorbeeld een notitie van 2 april 1695, waar 'veelvuldige abuïsen' met betrekking tot het begraven worden gesignaleerd en maatregelen worden overwogen om daaraan paal en perk te stellen. RhH, ArchNHGH, inv.nr. 1, f. 64.
- 39 Uit aantekeningen van later datum wordt duidelijk dat de getroffen maatregelen niet voldoende waren om de gesignaleerde misbruiken te doen verdwijnen.
- 40 A.w., f. 103 onder 12 december 1711.
- 41 Voor de gemeente Gulpen werden enkele conflicten over deze materie beschreven in het boekje van Korporaal, T.L., *Veilig onder dit dak. Impressies uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente te Gulpen* (Eindhoven 1987) 58-60.
- 42 Een verslag van deze bijeenkomst in: NA, StG inv.nr. 3385, f. 599. Kopieën van de daar genomen resolutie bereikten via de Classis van Maastricht de verschillende gemeenten. RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 280 en ArchNHGVA, inv.nr. 1, ff. 298-299.
- 43 Het rapport dat in 1714 werd uitgebracht bevindt zich met de bijbehorende stukken in: NA, StG, inv.nr. 9008. Als model diende een al in 1700 ten gerieve van de gemeente Gulpen uitgewerkt reglement.
- 44 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 27; een collectie van de visitatieverslagen over deze jaren biedt de mogelijkheid na te gaan, waar en wanneer de openbare bekendmaking plaatsvond.
- 45 De gemeenteraad van Heerlen had vermoedelijk de primeur. Dit werd in het consistorieboek van de gereformeerde gemeente als volgt vastgelegd: 'NB de inhoud van de resolutie van haar HoMo betreffende de graven is in de maand november 1715 ondertekent van de Heer Hockels hier te Heerle geaffigeert worden'; a.w., f. 110.
- 46 De tekst van een verslag van de gebeurtenissen door ds. Gijsbertus Rumpf, bestemd voor de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht, werd opgenomen in de notulen van een kerkenraadsvergadering van 25 augustus 1716, ArchNHGE, Acta kerkenraad, II, ff. 67-69.
- 47 Idem, ff. 70-71.
- 48 Zie de biografische gegevens over enkele van hen in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 9 (Leiden 1933) 569-571; Poswick, E., *Histoire biographique et généalogique de la noblesse Limbourgeoise*, I (Luik 1873) 202-204.
- 49 Ook deze grafkelder is niet meer in de kerk aanwezig. Er bleef slechts een grafsteen van een secre-

- taris van een baron de Lamargelle bewaard; aldus Belonje, a.w., *PSHAL* 96-97 (1960-1961) 63, onder nr. 5.
- 50 Zie voor het hier volgende het onder noot 46 genoemde verslag.
- 51 ArchNHGE, Acta kerkenraad, II, ff. 70-71; de tekst van het reglement in vier artikelen is daarin opgenomen.
- 52 Idem., f. 72 onder art. 2.
- 53 De acte werd na het verslag van de vergadering van 23 februari 1617 opgenomen in de Acta van de kerkenraad, ff. 73-74.
- 54 De bijbehorende kwitanties voor de grafrechten alsmede voor het delven van het graf zijn in de tekst opgenomen. In een rapportage van 1730, dus van vele jaren later, wordt de aanpak van de gemeente Eijsden ten voorbeeld gesteld. NA, StG, inv.nr. 9022.
- 55 Dat bedrag gold uiteraard niet de prijs voor het vervaardigen van de betreffende wapenborden. Die kon zeer hoog oplopen.
- 56 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 324; ze zijn alle acht nauwkeurig beschreven.
- 57 De hier beschreven grafstenen zijn inmiddels uit de kerk verwijderd.
- 58 Zijn naam komt niet voor op de onder noot 34 genoemde lijst van kosteren. Daar wordt slechts een Johannes van Elderen genoemd.
- 59 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 322.
- 60 Zijn naam komt enkele malen voor in het door Th. Dorren uitgegeven doopregister van de gereformeerde gemeente Valkenburg, in: *Limburg*, 10 (1904) 75-121.
- 61 Zijn naam komt onder nr. 20 voor op de door mij gepubliceerde lidmatenlijst van de gereformeerde gemeente Valkenburg.
- 62 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 320.
- 63 Bijzonderheden over hem en zijn familie bij: Philippens, H.J.J., *Houthem en St. Gerlach* (Eygelshoven 1963), 99-102. De hier bedoelde grafsteen bevindt zich nog in het koor van de voormalige parochiekerk. Belonje, a.w., 116-117.
- 64 Philippens, a.w., 182-185.
- 65 Idem., 176-181. Ook deze steen bevindt zich nog in de koorruimte van genoemde kerk. Belonje, a.w., 116.
- 66 RHCL, DTB, inv.nr. 62.2,
- 67 In de overlijdensregisters van deze parochie zijn de vermeldingen over teraardebestellingen in dit kerkje van betrekkelijk kleine afmetingen opvallend talrijk.
- 67 Hij was pastoor van 1711-1749; zijn tegenspeler was Petrus Mintert, predikant van 1713-1718.
- 68 Zie het overlijdensregister in: RhH, inv.nr. 8 (1656-1758) onder genoemde datum.
- 69 Enkele stukken over de procesvoering zijn te vinden in een genachtingenbundel uit het Heerlense schepenbankarchief, RhH, inv.nr. 6102. De bijzonderheden in de tekst werden daaraan ontleend.
- 70 De tekst van het vonnis komt voor in het vonnisregister van de schepenbank, RhH, inv.nr. 6123 (1716-1738) onder genoemde datum.
- 71 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 27, rapportage over 1726; het verslag van hun bemoeienissen bevat de mededeling dat de zaak door hun toedoen werd beëindigd. Mededelingen over de manier waarop dit gebeurde worden echter niet verstrekt.
- 72 Het hier volgende werd ontleend aan een door mij verrichte studie: 'Van Papen en Geuzen in de Basiliek van Meerssen gedurende de Staatse tijd (1632-1794)', in: *PSHAL* 124 (1988) 5-87 (ook separaat uitgegeven), vooral het onderdeel: Complicaties rond de begrafenis van proost Pierre

- Philippe Deprez, 40-44. Opgemerkt verdient hier te worden dat het voortbestaan van de proosdij tijdens het Staatse bewind onder bepaalde voorwaarden in 1663 was gegarandeerd, a.w., 13-19.
- 73 Hij was proost van 1721-1729.
- 74 Deze Nicolaas Guichard was predikant te Meerssen van 1718-1747.
- 75 De hier genoemde stukken bevinden zich alle, tenzij anders vermeld, in: RHCL, Archief proosdij Meerssen, inv.nr. 32.
- 76 Op het binnengekomen stuk staat de aantekening: 'geinsinueert op den 26 7bris 's morgens'.
- 77 Een deel van de door hem gevoerde correspondentie in: RHCL, LvO, inv.nr. 8137.
- 78 Ds. Guichard kwam zelf het door hem ondertekende document met de tekst van de resolutie van 3 juni 1715 aan de proosdij afleveren; het bevindt zich onder de stukken in de genoemde bundel van het proosdijarchief.
- 79 De 'Rescriptie van de proosdij met ses stucken annex sub nn 1 t/m 6' bevindt zich in drievoud in het genoemde dossier. Daarop de aantekening: 'Sij deese cum annexis gecommuniceert aan Heer Guichard 12 januari 1730 door J.W. Heldewier'. Volgens een tweede aantekening was dat gebeurd op 17 januari 1730.
- 80 Zij lieten niet na te wijzen op de inrichting van het kerkgebouw zelf, 'omdat het choor ende kercke van Meerssen 't eenemael gesepareert ende van elkander affgesloten sijn sonder dat 't een met 't ander eenige connexie hebbende gelijk in d'andere kercken binnen de landen van Overmaas'. Ze bedoelden daarmee de door een muur afgesloten ruimte van het koor voor zich op te eisen.
- 81 Het bewijsstuk vormt annexe nr 1.
- 82 De annexen onder de nrs. 2 t/m 6.
- 83 RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 13 (Acta classis, 1719-1739), 4 oktober 1729, f. 445 en 21 maart 1730, ff. 449-451. Ds. Guichard kreeg van de classis opdracht 'een korte deductie samen te stellen ter wederlegging van het geschrift van den proost'. Zij gaf zelf als haar oordeel te kennen dat dit geschrift een 'exorbitanten en zelfs tegen Haar EdelMogende zo dispectueusen inhoud' had.
- 84 De classis had aangedrongen op deze nadere 'interpretatie en ampliatie' van de resolutie van 1715; RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 13, f. 469. Over de totstandkoming ervan zie de notulen van de betreffende vergadering in: NA, StG, inv.nr. 3432, f. 49. De tekst van deze nieuwe resolutie is zorgvuldig bewaard in het archief van de proosdij onder inv.nr. 32.
- 85 De tekst van deze interventie is in verschillende exemplaren, al of niet in Franse vertaling, eveneens in het archief van de proosdij bewaard gebleven onder inv.nrs. 31 en 600; hij is gedrukt te vinden in: *PSHAL* 25 (1888) 87-88.
- 86 De omschrijving van het al enkele malen genoemde dossier in het archief van de proosdij draagt hiervan de sporen. Zij luidt: 'Décision des commissaires assemblés à Maastricht relative aux inhumations dans les églises de cette vile et du pays d'Outremeuse, portant que le prévôt de Meerssen disposera de huit caveaux pour y enterrer ses religieux'.
- 87 Jean Claude de Larbre (1729-1745).
- 88 De vraag naar de betekenis van deze bepaling ten aanzien van de onderkerken in kerken als die van Houthem blijft onbeantwoord.
- 89 ArchNHGE, Acta kerkenraad, inv.nr. III, f. 152 onder art. 2.
- 90 Idem, f. 154 onder art. 5.
- 91 Deze Gerardus Röhler was koster van 1725-1772 en werd opgevolgd door zijn zoon Johannes Cornelis Röhler, die diende van 1772-1797.
- 92 Ik verwijs hier opnieuw naar de verzameling visitatierapporten in: RHCL, ArchCIMA, inv.nr. 27.
- 93 Ik heb niet kunnen achterhalen waaraan deze hieresignaleerde uitzonderingspositie van Beek toe te schrijven was.

- 94 RHCL, DTB, inv.nr. 135.14. Slechts hier en daar zijn er verschillen te signaleren bij de datering van overlijden en begraven, terwijl ook de schrijfwijze van de namen soms opvallende verschillen vertoont. De namen van de protestantse overledenen komen uiteraard slechts in het gereformeerde register voor.
- 95 RHCL, DTB, inv.nrs. 135.12 (1700-1735) en 13 (1740-1750); beide voorzien van de aantekening: 'Dit boek behelst den ontfangh en uijtgave van de Trouwenpenningen, van de begraefplaatsen en van het doodskleed'.
- 96 Zo wordt op 4 mei 1707 een uitgave van 5 gld., 10 stuiver geregistreerd voor de aanschaf van 'een nieuw lessenaar op den predikstoel', in mei 1711 een uitgave van 40 gld., voor '2 zilvere bekers uijt de bruijdspenningen' en op 27 september 1724 wordt de aanschaf eveneens voor 40 gld. vermeld van 'een doodskleed uijt de penningen van den Heer Capitain Sommaix'.
- 97 RHCL, ArchNHGvA, inv.nr. 1, kerkregister, ff. 301-302.
- 98 RhH, Overlijdensregister, inv.nr. 13 (1728-1780).
- 99 Hoe nauwkeurig men in Heerlen het aantal overledenen in het andere kamp wist bij te houden kan men opmaken uit een NB bij de registratie van een eigen overledene op 12 april 1747: 'In dit jaar syn zeer veel menschen gestorven, zodat van de Roomsgezinde alleen hier in de parochie van Heerlen en Voerendaal, Welten niet daeronder gerekent, zedert den 5 September tot dato dezies, gestorven zijn 126 menschen, zijnde de neffens staande van onze gemeente ook niet daaronder begrepen, Heerlen den 31 December 1747. Van den 31 Mey 1747 tot den 31 Mey 1748 zijn 184 dooden in deze parochie geweest, de gereformeerde daaronder niet begrepen'. Een en ander wijst op het grote aantal slachtoffers van een dysenterie-epidemie in dat jaar. Deze woedde ook in de verre omtrek van Heerlen, zoals uit de overlijdensregisters van andere plaatsen op te maken valt.
- 100 Voor 1739 wordt voor Vaals slechts één dode opgegeven, terwijl Vijlen met 14 op dezelfde lijst voorkomt.
- 101 Op de lijst van 1739 met 69 doden vertegenwoordigd.
- 102 NA, RvSt, inv.nr. 244; zie daarvoor ook inv.nr. 242, f. 86 en RHCL, LvO, inv.nr. 273, ff. 659-660. In de considerans van de resolutie wordt melding gemaakt van een overeenkomst tussen de parochie en de toen overleden gereformeerde koster, Gerrit van Braam, die aan de oorsprong had gelegen van de uitzonderingspositie, waarin Beek tot dan toe had verkeerd.
- 103 RHCL, DTB, inv.nr. 9.15, onder genoemde datum.
- 104 De nieuwe situatie manifesteert zich ook prompt in de aantallen overledenen, die werden geregistreerd. De cijfers over de eerste jaren zijn als volgt: 1740 (13), 1741 (38), 1742 (29), 1743 (35).
- 105 RHCL, DTB, inv.nr. 110.6; het wordt omschreven als: 'Doo-de-Register voor de kerke te Schimmert'. Ik wijdde daaraan een opstel: 'Beschouwingen rond een overlijdensregister van de Hervormde Gemeente Schimmert', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal. Jaarboek 1993* (Valkenburg 1993) 58-74.
- 106 Het overlijdensregister bevat tal van bijzonderheden over deze drie kosters en hun familieleden.
- 107 Het RK overlijdensregister over dezelfde periode bevindt zich onder RHCL, DTB, inv.nr. 110.5. In mijn opstel heb ik de jaargangen 1752 en 1753 in beide registers met elkaar vergeleken.
- 108 RHCL, ArchClMa, inv.nr. 249 onder genoemde datum. In het overlijdensregister van Valkenburg, RHCL, DTB, inv.nr. 135.14 wordt in een aantekening op de omslag als volgt naar dit besluit verwezen: 'Vogens Resolutie van het Classis van Maastrigt en Landen van Overmaze van den 30 Julij 1748 moet dit boek geschikt tot het houden van Doodregister bij versterf of verplaatsing

- van den koster bij de kerk van Valkenburg blijven en jaarlijks van visitatoren vertoont worden'.
- 109 De meeste zijn bewaard gebleven.
 - 110 Dit wordt meestal vermeld met de aantekening: 'sepulta' of 'sepultus in ecclesia' (begraven in de kerk). Hier en daar komen aantekeningen voor met bijzonderheden over de plaats in het koor, in het schip e.d.
 - 111 AÉL, Registre paroissial de Dalhem, no. 10; het 'Registre des morts de l'église de Dalhem', overgeschreven door Rene Leboutte, werd mij vriendelijk ter beschikking gesteld door bemiddeling van J. Detrot.
 - 112 Een 'Liste des pasteurs qui ont desservi les églises protestantes du duché de Limbourg' is te vinden bij: Hubert, Eug., Les églises protestantes du duché de Limbourg pendant le XVIIIe siècle (Brussel 1907) 348-350.
 - 113 Hubert, a.w., 214 en 205, n.2.
 - 114 Zie b.v. de aantekening in het overlijdensregister, RhH, inv.nr. 12 'Henricus Crena overleden 17 April 1789 en 22 April in de kerke alhier begraven'.
 - 115 Van pastoor Arnoldus Morees wordt daarin opgetekend dat hij werd begraven 'in choro ecclesiae de Heerle sub lampade sacro in sepulchro praedecessorum suorum' (in het koor van de kerk onder de godslamp in de grafstede van zijn voorgangers).
 - 116 RHCL, Archief proosdij, inv.nr 32.
 - 117 Van een bijzetting in deze grafkelder vindt men de volgende aantekening: 'Rdus Dnus Joannes Jacobus Mager ex Hombourg, oeconomus nobilis et illmi Dni de Belderbusch in castello Terworm, cujus corpus sepelitum est in ecclesia Herlensi versus altare juxta cellarium sepulchrale nobilis ac illustrissimi domini de Belderbusch' (de weleerw. heer J.J. Mager uit Homburg, econoom van de hoogadellijke heer van Belderbusch, in het kasteel van Terworm, waarvan het lichaam werd bijgezet in de kerk van Heerlen dichtbij het altaar en de grafkelder van de hoogadellijke heer van Belderbusch).
 - 118 Bij Belonje, a.w., 73 onder 1 en 63 onder 5 vermeld.
 - 119 Ik wijdde daaraan een studie: Een mislukte poging tot de inplanting van de reformatie in de heerlijkheid Borgharen door heer Philibert van Isendoren à Blois (1647-1679), in: Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 65 (1985) 160-189. De grafzerk uit de inmiddels afgebroken kerk is bewaard gebleven en beschreven door Belonje, a.w., 37-38.
 - 120 ArchNHGE, Acta kerkenraad, inv.nr. III, ff. 251-252 onder art. I.
 - 121 De hier volgende gegevens zijn ontleend aan stukken betreffende deze conflicten in: RHCL, LvO, inv.nr 373.
 - 122 Dat was Pierre d'Aulbonne, vanaf 1756 in functie, van wiens archief het hier gebruikte dossier bewaard is gebleven.
 - 123 De vaste rubriek over het onderhoud van de kerken in de visitatieverslagen is in deze jaren achterwege gebleven.